Богдан Лепкий.

З осінних думок.

*Пожовклі стерні по полях
І гине слід по журавлях
Гень-гень в далечині.
„Капличка в тіні трьох беріз“,
Скрут, і з гори скотився віз
В село, в ярку, на дні.*

*Ярок глибокий, ввесь в садах,
Село не спить, бо по хатах
Ще блимають огні.
Вйо, коні, вйо! Ось вже наш пліт,
Хтось вибіг з хати до воріт
І хтось стоїть в вікні.*

*Спинився віз. Нараз — в очах
Погасло світло по хатах,
З села нема сліду...
Кругом імла, а в тій імлі
Летять ключами журавлі
І... я іду, іду...*

* * *

*Пригадалася осінь торішня,
Жовтим листом осипаний тин,
І прийшла ти до мене, як пісня
З піднебесних безгрішних вершин.*

*І прийшла ти до мене, як пісня,
Що співає без звуків, без слів...
Пригадалася осінь торішня,
І повіяв вітрець від верхів...*

К. К.

Орли й шуліка.

(Байка)

Пролітали орли,
Гей-би вітри гули,
На високій могилі сідали.
Про щасливі краї,
Про розмаї-гаї,
Про великі заміри свої
Степовій пташині повідали.

Повідали орли,
Що далеко були,
А ще далі думками сягнули,
Що дізнались про те,
Де життя золоте,
Де той світ, що красою цвіте,
І дістатись туди присягнули.

І клектали орли:
„Ви б усе віддали —
Й чагарі, й будяки цього краю —
За ті красні пісні,
За ті барви ясні,
Що бренять, що цвітуть на весні
В буйно-соняшні дні того раю.

А за ніч! В тиху ніч,
Дивним дивная річ,
Там ніхто не збагне, що то сталось...
Чи то дійсність така,
Чи то казка яка,
Чи уява, чи мрія палка,
Чи воно в одно поспліталось.

Товариство-браття!
Геть нікчемне життя.
Чагарі й будяки покидайте!
В ті чудові краї,
На розмаї-гаї,
На красу й на розкоші її
Та й за нами услід вилітайте!“

І злетіли орли.
І знялись соколи,
Вгору, вгору услід за орлами.
Кожен в небо впірнав,
Там і хмари минав,
Тільки поклик могутній лунав
З-під високих небес над степами.

А в степу пугачі,
Повні злости сичі
Та й уся пташина куцокрила
Без ваги, без жалів,
Той ізльот соколів
І той поклик могутній орлів
Свистом, зойком і сміхом покрила.

Та ще сміх той не стих,
Як із тернів густих
Підстрибнув хижий птах до громади...
Хто успів, миттю зник
В будяки, в чагарник,
Хто ж не вспів, головою поник,
Не було вже жадної ради.

Борзий, з руху рвачкий,
Мов разив болячки,
А на тварі потвора, каліка,
Вийшов знаний бандит,
Бузувір на ввесь світ,
Що розбоєм жививсь з малих літ,
Вийшов сміливо яструб-шуліка.

Позирнув навкруги,
Мов на ті вороги,
Затиснув гострі кігті у жмені,
В голі перса вгатив,
Хижі очі скрутив
І пащеку до зяв розпустив:
„Тут орли вам плели теревені

Про якісь там краї,
Про красу, про гаї.
А це ж сміх і дурниця відома!
Склали мудрі давно
Вже й прислівя одно,

Дуже влучно кепкує воно
З того всього: «Гай, гай! та не вдома...»

Коли вяне крило,
А живіт підвело,
А в кишках гуркоче мов по скибі,
То нащо вам краси!
Ні вхопи, ні зїси!"
І гукнуло на всі голоси:
„Правда! Правда! Оце так спасибі!"

Тут і ляк наче змяк.
Бо бандит, як ні як,
Але на хамській натурі то знався.
І не диво, бо й сам
Він родимий був хам,
В хамстві зріс і жив тільки там
І з такими, як сам, все єднався.

Отже правив: „Краси
Ні вхопи, ні зїси,
Ані хтівши, в гнізді не постелиш.
То лишень для панів,
Тих гладких кабанів,
Та для їх посіпак — для орлів, соколів —
Так потрібна краса. І на те лиш,

Щоб вам баки забить,
Щоб дурних з вас зробить,
Щоб на них ви робили — не стали,
Щоб в заморських краях
На розмаях-гаях,
Щоби їм на жиру, на балях
Черева як гора виростали.

О, давно я їх знав
Але сили не мав.
Бо мене, що ганьбив їх нікчемних,
Що боровся зі злом,
Що ішов напролом,
Ставрували ганебним тавром
І гноїли по тюрмах по темних.

Бо я правду любив
І по правді робив!"

Аж наїживсь хребет на шуліці,
Як слова ці казав,
Пащ розпявши до зяв,
І ніхто, ні один там не взяв
І не плюнув у вічі публіці.

І ніхто, ні один
Не згадав тих годин,
Як не раз і не два, а стократи,
Не за вчинки святі,
Не за думи оті
Про неправду страшную в житті
Садовили злодюгу за крати,

А за ґвалт, за гулі,
За розбій по землі
І за те, що в думках, крім розбою,
Він нічого не мав,
Всі закони зламав
І один лише пильно тримав
Свій закон: дику «чесність злобою».

„І гноїли в тюрмі,
І гнобили в ярмі“,
Правив далі той страдник безвинний:
„А за кого? За вас!
Бо сказать без прикрас
То один лишень я повсякчас
Тільки й думав про вас що хвилини!“

Довго правив бандит.
На цілий грішний світ
Заповів повести дурну зґраю:
І було там хвальби,
І зухвальств, і грізьби,
І було там брехні і ганьби
Без числа, без кінця і без краю.

І казав дикий птах,
Що по всіх по степах
Пішов бунт, або йдеться до того,
Що всесвітня пташня,

Ця найбільша рідня,
Тільки й мріє про нього щодня,
Тільки й жде мов на Бога святого.

Де, де, де! Як би вмів,
Та списав, що він плів,
Не вчитав би ніхто за всі доби.
Досить буде згадать,
Що усю благодать
Обіцяв, десь узявши, роздать,
Чим страшенно припав до вподоби.

Так мастив дикий птах.
І в усіх на устах
Сяла-грала усмішка підлесна.
А по тім... Новина!
Степова дичина
Стала нагло така навісна,
Що рятуй нас, Царице Небесна.

Брат на брата повстав,
Кожен ворогом став,
Вірний друг в гнів упав у тяженький,
І в ненависть сліпу,
Наче день в ніч глупу,
Обернулась любов у степу
І не стало отця, ані неньки.

Край пісень, буйних мрій,
Край великих надій
В дике поле вони запустили.
Де багатий був степ,
Став гній, бруд і леп,
Смрід, лайно і крівавий вертеп,
Море сліз і безхресні могили.

І було там тоді,
Що не спиш у гнізді
І не знаєш, де ніч заночуєш.
Кожне тільки і жде,
Що ось смерть надійде,
І не видко збавлення нігде
Й гласу Бога нігде не почуєш!

Лиш могила одна,
Правди спрагла, жадна,
Чорним чорна здаля бовваніла
Та про славних орлів,
Про синів соколів,
Про ту втіху пекучих жалів,
З буйним вітром в степу гомоніла.

Богдан Лепкий.

Записки втікача.

(Продовження)

III.

„Їдемо, їдемо знов!“ загомоніло возами.

І знов надія, що може нас хоч під вечір до якої стації пустять, щоб теплої страви хлебнути.

А якже, пустять!

Другу, третю стацію минули і поїзд зупинився — посеред піль.

Здалека видно село, таке, як у нас на Поділлю, або десь коло Полтави. З-поза зелених садів визирають білі хати, вилискуються до сонця соломою пошиті стріхи, під вікнами мальви, на полях соняшники, журавлі довгі шиї повитягали до неба. Небо, таке чисте, тихе і спокійне, буцім про війну і не чуло.

Дивишся і на гадку приходить тобі: а що там тепер у нас? Але відганяєш це питання від себе, як настирливу муху.

А діти знов: „хочемо до хати!“

„Звідки ми вам хати візьмемо?“ — відповідає котрась з мамів. „Хати нема, хата далеко, чули?“

Діти дивляться перестрашено. Не вірять...

Черепахою лізуть хвилини.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

— Хтось на звіди до машиністів пішов. Вертає.

„Ну, якжеж там? Куди ми їдемо, кажіть!“

„Або я знаю. Може до Пешту, а може поза Пешт.

Побачимо. Але, в четвертім возі за нами, корову доять.

„Дістанете молока для дітей“.

Йдуть другі, пішов і я.

Приходжу до четвертого воза. Там будник з-під Отинії з цілим своїм маєтком утікає. Корову забрав також. Його донька, молода вчителька, сидить на стільчику і доїть. Корова озирається: „що за честь?“ І навіть хвостом не махне. Тихо стоїть. Скопець наповнюється вщерть.

Панночка дивиться на нас. „Для дітей?“

„Для найменших.“

Радо наповнює горнятка. Моє також.

„Що маю заплатити?“ питаюся несміло.

Зробила великі очі і спаленіла. „Щось також питаєте! Ми, товариші недолі“.

„Спасибі вам, пані“.

Сонце заходить і жмуток золотого проміння кидає на її голову*).

IV.

Друга ніч у ваґоні.

Нарікаємо.

Але хтось каже: „Тії, що їх на Сибір везуть, тижнями ліжка не побачать.“

„Правда“.

І нарікання мовкнуть Навіть соромно стає, бо які ті наші терпіння?

„Але втрати, мої панове, втрати!“ відзивається якийсь старий чоловічисько. „Всьо поза нами, а перед нами що? А був же чоловік чимось і щось мав. А тепер дивіть!“ і показує на своє плохеньке вбрання. „Гадаєте, кращого не бачив? Лиш було переберися. Так ні. Буцім мені паמороки забило“.

„Всім нам, пане добродію, буцім хтось розум відібрав“ — відповідає другий „Моя жінка, приміром, так тая за куркою вганяла, конче її хотіла взяти з собою. Подумайте, така звичайна курка, що вона варта? Дві короні, ну, скажім три. А заручинові перстені у комоді лишила“.

„Ах, чого ми не лишили, паноньку!“ — жалується якась заплакана міщанка і вичисляє, скільки то вона всякої всячини мала, і одягів, і білля і срібної посуди. Видно, що лекше їй стає, як вичислить. „Якби знаття...“ починає і не кінчить, бо сльози не дають.

„Якби знаття...“

*) Не знаю, як тая панночка називалася. Може прочитає ті слова. Най їй будуть за подяку.

„Ой тото!“

— — — — — — — — — — — — — — — —

Поїзд знов їде. Мабуть сам не знає куди. Якимись бічними, льокальними лініями, на котрих застановлений рух.

Сонце зайшло, студеніє. Гаснуть обличчя, меркне блеск очей, цілий віз — один великий смуток.

Тільки голоси чути.

„Не знати, чи ми ще вернемо туди?“

„До дому?“

„А кудиж?“

„Буде, як Бог дасть“.

„Бог війни не хотів...“

...Мовчанка.

А по хвилині. „Може борше вернемо, ніж хто собі гадає“, хрипить якийсь гугнавий, сильно здертий голос. „Я під Сараєвом був, знаю, що таке війна. Наші їх пустили за Дністер, може й поза Карпати пустять“.

„Ох, не кажіть!“ благає міщанка.

„Пустять“, обстоює при своїм той самий гугнавий голос, а тоді, як зайдуть їх із „тилів“, як відітнуть від „бази...“

Від вази?“

„Від бази кажу, та як зачнуть прати, як зачнуть, то такий ґуляш зроблять, що ну!

„Дав би то Бог!“

Дасть!.. Гадаєте в нашого мудрих людей нема? Я дванадцять літ у війську вибув, дві „мендалі“ і оден „крайц“ дістав, на вітер не говору... Але файку то можемо собі закурити. Правда?“

Мущини критикують, бо файки поза Карпати Москаль не побачить.

„Ой може не куріть?“ — відраджує сумний, жіночий голос.

Та його не слухають, набивають файки і світять сірник.

Блимнуло світло в темряві.

Дві жінки з малими дітьми на колінах, сидять проти себе і снять на пні. Ніби кланяються одна другій, мало чолами не зударяться.

„Ходім на куритар, най жінки трохи положаться“, каже котрийсь із мущин. А другий: „Ходім! Жінки слабий народ, хоч витрівалий“.

„Витрівалі вони до часу. А як їх біда зможе, то такі мягкі робляться, як глина“.

Виходять. Жінки лягають спати.

На коритарі ще з годину чути мужеські голоси. Радять, якби то найкраще можна ворога побороти. Але коло півночі і вони мовкнуть.

Машини сопуть, колеса торохтять, заліззя дзеленькотить але чимраз тихіше і повільніше, аж і поїзд, утомлений довгою їздою, засипляє „в степу, в незнаємому полі, серед угорської землі“.

Я також, де стояв, там і впав на долівку.

Кулак під голову, на хребет пелєрину натягнув, ту саму, що в ній кілька вакацій по горах волочився, ноги підібгав під себе, бо тісно і — добраніч!

Добраніч вам, барвінкові гори, добраніч, Черемоше й Пруте, Грамітне і Сокільське, Говерле і Шпиці! Добраніч люди, з якими мене добра доля у наших горах звела! Не одну гарну годину провели ми в купі, не одну мрію пережили! А тепер, бачите, чорна дараба долі Черемошем суне, а на ній кедрова домовина, — велика! Черемош клекотить на гуках, аж прибережні скелі дрїжать, а на дарабі керманичем — розпука. Вергла стерно, очі в пітьму впялила, га! Нехай діється, що хоче...!

Вдивляюся в мерехтливі хвилі і вслухуюся в добре мені відомі шуми; „може я засну“.

Але сон втікає з моїх повік.

Твердо мені, мов на маґільниці лежу. Від дверей зимно шнурком на голову тягне; перший приморозок бере.

А що буде, як мороз потисне?

Всі ми, я, жінка, діти по літньому вбрані, треба буде який теплий лах купити, — а за що?

За тих пять пальців, що пером тільки вміють по папері водити і за дипльом, на який ти двадцять літ учився, а за який тут, на чужині, ніхто тобі зломаного ґрейцара не дасть...? Так мститься життя на тих, що залізли в папери і про нього забули.

Чи не краще було з таким добром залишитися в горах, між своїми людьми? Не дали б вони тобі пропасти; жили би ви разом і згинули би вкупі. Хоть у рідній землі ваші кости спочили б. А так що?

— — — — — — — — — — — — — — — —

Обертаюся на другий бік, але й на другім не краще Твердо, зимно, а повітря у возі таке, що й сказати не можна.

Примкнеш повіки, і здається тобі: ось-ось уснеш, аж нараз звідки не візьмуться думки і збудять тебе: „Вставай, збірай своїх втікайте! Бо погадай, куди тебе завезе цей поїзд? В тюрму,

в табор, або на другий світ. Чому ти не пробував дістатися до дому? Там у тебе хата, книжки, папері, там твоє місце чекає“.

До дому? Як? Одної днини залізницю для цивільних людей замкнули, не відчинили почти, не виплатили платні, всі дороги й стежки вартами загородили. Куди не розженешся: „стій!“ І як я мав „пробиратися до дому“?

„А якось же втікаєш?“

„Бо всьо втікає за гори, лиш на захід не смій. Не бачиш?“

„Так, так. Гарно вони про вас подбали, про своїх вірних слуг. Гарно!

Двадцять літ тримався ти їхньої клямки, а тепер відштовхнули тебе і летиш, як той камінь у пропасть.

Нема для тебе стриму, нема!.. Або може і є... Знаєш, ти ще не старий. Місяць, два і покличуть під ґвер. Побачиш, що покличуть. І ти підеш, бо мусиш іти. І будеш знов чоловіком, поки не згинеш“.

„А жінка й діти?“

„Смішний! Тут у велике зайшло, а ти про жінку і дітей торочиш? Жінки і діти добрі, але для мирних часів.

Розумієш?“

— — — — — — — — — — — — — — — —

Нічого я зрозуміти не можу. Не вмію думати катеґоріями війни, я — людина миру.

Повертаюся і пробую лежати горілиць. Так ще найкраще. Боки не болять. Замикаю повіки... „може я засну“. Шовковими нитками снуються звуки народньої пісні: „Може я засну“.

Сон... „Тихий сон по горах ходить, за рученьку щастя водить...“

Ходив колись, ходив. А тепер війна по горах ходить. Гарматами й скорострілами сон від людей відганяє, а як кого вколише, як кому повіки затулить, то раз на все... Спи!..

— — — — — — — — — — — — — — — —

Якже мені заснути, коли думки спокою не дають? Думки про людську і свою недолю: про кривду і злість, про зневажання Христових заповітів, про вивертання правди до гори дном...

Хтось мені уста затулює рукою: „лиши, лиши! бо вже того слухати не годен.

Ось глянь!“

Бачу поле, наше рідне поле. Як полотенця простяглися ниви, покраяні межами густими. Межі до річки біжать, до верб, задивлених у воду. Щось їм мають казати.

Та не добігли, побачили на вербах щось таке, таке, що перестрашилися і стали.

Не шумять, а лиш ридають верби. Защо їм таку кривду зробили? Вони з жалю і сорому всхнуть.

Нащо ви з верб шибениці зробили?!

— — — — — — — — — — — — — — — —

„Не нарікай, терпи!“

Б. Гомзин.

З циклю „Місто”.

I.

Коли після короткої перерви,
Трамвай знова жбурне своє „день-день“
І шиби камяних потвор —
Десь тут, ось тут близенько бродить День.
Колиж затріпотять наняті телєнерви
Наказом з банків, біржі і кантор,
І в темряві задушній
Завулків, уличок і площ
Затарабанить по камінню
Невгавний згуків дощ —
Та-та, та-ті, дзінь-дзень! —
Він тут! Він тут о той хімерний День!
Довгочеканий лицар День.
День радощів і бур, день сліз і голосіння...
День на день подібний, мов двійнята,
Що й не похопиш із обличчя,
Де барви висмоктав зажерливий павук,
Чи хлопці то, чи то дівчата...
День повний радощів і мук —
День зітканий із протиріччя!
То день шумкий, веселий, переливний,
Немов тобі вино з гнучких шампанських ліз...
Безжурний день мов жарт —
День з одних козирних карт!
То день печальний, кволий і безслівний,

Нудний як трафарет,
День повний сліз,
Ув одязі зі шмаття і верет...
День, немов зловісний крук —
День з міліонами благальних рук!
Такий встає що-ранку в місті День!
День шпаркий — ядерний,
День слабкий —
мізерний...
День за днем і
день-у-день:
Та-та, та-ті, дзінь-дзень!

12. V. 1929 р.

II.

На кольках поліційного баґнета
Зранку аж до ночі
Тут настирливо кричить ґазета.
А з вікон, мурів і дахів
Реклямні поторочі
Дурманять тисячі голів.
Тут паном „Слово"!
Не творче й вічне,
Що зросило
Зчорнілі спалені руїни
Колись могутньої країни.
Не той творець Европи!
А плазливе, брехнею ткане, спорожніле,
Що розїдає душу
Своїм продажним „мушу".
Не Слово, а юшка із окропу
З їдю, жовччю й потом,
Що її юрба жадібно ковтає повним ротом.
Не Слово-заповіт
Колишніх давніх літ,
А безсоромне й легке, мов повія,
Злобою й жахом спліджене на світ.
Слово, що родилось на базарі,
Де пан без слова і без пана слово гнучкошиє
Швендяють у парі
В заласній і брудній отарі,

Де в клекоті міському голосів
Ви чуєте виразно
Розлючене гарчання псів
Над мослаком облудних днів.

13. VI.

III.

І слова того сів
Зростає криком бур і злив —
Червоних днів ківавий спів.
І може ще ніколи
Не були такі цинічні голі
Життєві контрасти
І може ще ніколи
Право красти,
Право дерти,
Скинувши нахабно соромливости запону.
Не цвіло ще так отверто
Під плащиком всесильного закону...
Не чують крамарі,
Не чують, як під канінням бруку
Вогонь пекельний клекотом горить.
І серед гамору веселого і гуку
Через камінні шпари
У сміх лункий, у дзвін пугарів
Вриваються загрозливі
Ненависти удари.
Не чують крамарі!
А швидко буде вже запізно
Благальним словом розірвать ланцюг подій залізний.
Ось-ось ураз із тиха-ясна
Хрясне грім.
Здрігнеться галасливе місто,
Коли побачить бліді ясна
Над хижим вишкіром зубів.
О, буде вже запізно
Шукати захисту у слів...
Даремно зачиняти крами! —
Коли червоні тіні жужмом,
Немов тараном вдарять пружно в брами,
Своїм жахливим: Хлопці ну—ж—мо!

В. Леонтович.

Зустріч з предком.

(Бувальщина).

Український емігрант з французьким прізвищем — Роже, зійшов з пароплаву у Марселю. Була се не молода — років пятидесяти — людина. Прадід його Люї Роже, родом був з Марселю, але за часів першої французької революції мусів покинути Францію, втратив все, прибув на Україну, бідував там і вмер в бідности.

Роже походили не з февдального, а з буржуазного роду, але вже кілька поколінь їх до революції були нобілітовані та займали часом високі посади. В Марселю ще до революції стояв памятник прямому предкові їхньому — адміралові Роже на вулиці його-ж імени. Та це, що якомусь Роже поставлено памятника тільки дратувало проти Роже санкюльотів, хоч вони і не знали гаразд, якому Роже та за віщо його поставлено. Дратував самий факт нерівности, бо не усім же становлять памятники... Люї Роже чув на початку революції промову якогось санкюльота на мітінґу, що зібравсь біля памятника, в якій радилося поваляти та знищити усі памятники!... До того не дійшло — французи кохаються у славі своєї батьківщини.

Енерґією, надзвичайною працездатністю та ощадністю насамперед сина Люї — Івана, а потім і двох дальших поколінь, Роже на Україні зробилися знов заможними людьми. Багато нових способів культури в хліборобстві того краю, де жили, та нових винаходів в промисловости тих її галузей, в яких вони працювали, запровадили вони своїм прикладом. Коло них заробляло та багатіло не мало й інших людей, тих, шо брали з них приклад, чи тих, що виконували їхні доручення. За два покоління Роже українізувалися й останній з їх — Володимир Львович Роже був свідомий українець. Йому знову довелося рятуватися зі своєї нової, так їм улюбленої батьківщини й знову втратити все, придбане і ним, і батьком, і дідом. Вже в немолодому віці опинився він тепер у чужому для його Марселю.

Зійшовши з пароплаву Володимир Львович поснідав десь у дешевій таверні, вибравши найдешевшу страву, і пішов шукати якогось, відповідного своїм тепер вжиткам, помешкання. Блукаючи по місту, опинився він на широкій вулиці і, подумавши, що тут навряд чи знайти дешеву кімнату, хотів вже звер-

нути у блищий проулок, коли нагло помітив недалеко невелике поширення на тій вулиці, а на йому памятник, а, глянувши на дощечку з написом назви вулиці, прочитав: „Авеню д'адмірал Роже"... „А, мабуть, се наш предок", згадалися Володимирові Львовичу родинні спогади... „Треба ж піти поклонитися, хоч і ніколи"...

— Дійсно то був памятник адміралові Роже. На втомленого та змученого втечою та довгою подорожжю нащадка глянуло суворе, спіжове обличчя військового з гарними романськими рисами. Задивившись на нього Володимир Львович і не помітив, як думки облягли його і, мов туманом, заховали від нього усі завдання того дня.

— „Так, діду!" думав він, „був ти, мабуть, рішуча та смілива людина, допоминався слави та чести і собі і Франції, а собі, певно, ще й високого становища... А чи впадало тобі коли на думку, що станеться з твоїми нащадками і це вже вдруге?... Мабуть це таки забагато для однієї родини, щоб на протязі 125 років революційна хвиля двічі руйнувала ввесь її добробут, вдруге нищила все досягнуте її енергією, розумом та працею, щоб друга батьківщина відцуралася та вигонила ту саму родину?"...

— Гіркий усміх хмаркою перебіг йому по обличчі. В ту хвилю йому здалася особливо чудною та понижуючою ця безсилість навіть і сильних людей перед стихією...

— „І як що те, що сталося", снувалися далі думки Володимира Львовича, „зломить нас, знищить ту нестримну енергію, те нестримне шукання все нового та кращого, кращих способів виконання своїх завдань, що стільки поколінь жило в нас, і в роду багатьох інших вигнанців, якщо і ми почнемо жити та робити, як більшість, навряд, щоб це було на користь тим масам, що досягнули того?... Нарід, що не хоче визнати права на більшу нагороду кращих робітників, ніколи не матиме видатних діячів"...

— „Ти, може, хочеш сказати, діду, що працювати треба не за нагороду, а для загалу?... Але це можливе у виключних випадках, коли потрібне геройство, а не в щоденних справах, бо в щоденних справах ніхто не робить і не схоче робити для всіх, та хіба не досить для загалу того, що робота добрих робітників для себе, корисна усім? Вимагати геройства в буденних справах — річ марна... А і герої зявляються серед оточення, що й само захоплене вищими, не матеріяльними бажаннями, в якого за ви-

сокими словами не ховається думка про ласощі життя для себе, яке й само здатне до геройства та вміє бути вдячним своїм героям... Що ти мені на це скажеш, діду?“

— Хмарки перебігали по небу, то наганяючи тіні, то знов здіймаючи з сонця своє запинало й обличчя адмірала немов зміняло вираз, то хмарніючи, то знову осяюючись, але відповіді він, авжеж, не дав...

— „Прощай діду!“ подумав Володимир Львович, давніше, бувши у Марселю, я приходив би до тебе часто, щоб вдивлятися у твої риси, вгадувати по них твої думки, шукати в твоїх рисах, що з них відбилося у мені та моїх родичах — твоїх нащадках... Набіратися од тебе рішучости та волі, якими сповнені і твоя постать. Та зараз не маю на те можливости.

Прощай діду!

Ярослав Курдидик.

Слово.

Коли покличеш нас, Великий Боже,
Щоб за правду стати у Твої ряди?
Коли нам прикажеш, щоб за кріси взяти
І в кольонах криком казати: веди!

Коли? — Скажи? Ми ждемо як шалені,
Кров нам стинає дика їдь,
Мязи в натузі у нас ніби звена,
В обличчях сила, сталь і мідь.

Зійди і в сурми вдар як громом,
Хай голос блисне по світах,
Що йдем сконати в барикадах
З Твоїм Іменням на устах.

Вега.

Інвалід.

В розкішній віллі, біля ґанку,
Стоїть мов привид під вікном;
Ставля — ладнає катаринку —
У ній надія — в ній майно.

Благальний рух — німий привіт...
Поллються тони за хвилину —
В театр прохає юний дід:
„Ходіть, брати, в тяжку годину!“
Кружляє корба — ллються звуки;
Від гомону ожив байрак —
В рови борців поплили згуки —
Що тягнуться яром в зикзак.
Кружляє корба — ллються тони;
Мертвий заплакав інструмент —
В ровах борців озвався гомін —
В душі збудився сентимент.
В задумі грає інвалід.
Хоч зір його зайшов імлою,
Він бачить час страхіть і бід,
Що з нетрів тиснуться юрбою.
У темряві побачив світло,
В уяві видить ясний день —
Останній день, коли все квітло,
І згасло враз — упала тінь.
Тоді останній промінь сонця
Пестив — голубив ранній цвіт —
Та чорний дух закрив віконця
І чорним став колишній світ.
Крізь темряву пізнали очі
В обіймах матері хлопя —
Причувся спів дзвінкий, дівочий:
„Минула молодість моя“.
Зявивсь ручай — висока круча...
Бо там складав любви обіт,
І приснула слеза пекуча
З мертвих очей — мертвих орбіт.
Кружляє корба — плачуть тони —
Наводять жах і сум і чар —
Блукає інвалід бездомний —
Блука самітний Белізар.
Кружляє корба — ллються тони —
Вторує ліс — журчить ручай
. . . .
Всміхнулись очі крізь заслони —
Почувся тон: „За рідний край“.

Петро Коструба.

Реаліст чи романтик?

Літературні напрямки у Франковій творчості.

Одною з важніших хиб переважної скількости дотеперішних студій із історії української літератури є їх відірваність від загально-европейського тла, брак зазначення звязку, який мусів заходити між поодинокими явищами в українському письменстві й течіями, що нуртували в інтелєктуально-культурному житті інших народів, відбиваючися на їх літературній продукції. Біо-бібліографічна метода в літературних дослідах так твердо і глибоко загніздилася, що поза вичисленням творів або збірок і поданням біографічних даних, можна було звичайно стрінути ще хіба кілька гарних фраз про патріотизм, щиро-демократичний дух, гуманність і под. „червоні нитки", яких обовязково дошукувалися в кожного автора, стараючися конче схематизувати навіть найбільше скомпліковані психічні індивідуальности. Про те, що в дослідників літератури зветься історією творчости даного автора, про вишукання моментів, що лучать даного письменника з тою чи іншою літ. течією, про зазначення, що в нього спільне з іншими, а що оригінальне, власне — не було майже мови. Замість покласти в основу періодизації нашого письменства якусь характеристичну прикмету, ми досі держимося механічного поділу на „сорокові, шістдесяті і т. д. роки".

А тимчасом дослід творчости поодиноких письменників зводиться до натягання їх ідей у той чи інший бік, до трактування їх більше політично-партійного, як літературного. І з Шевченка і з Франка одні роблять большевиків, а другі національних пророків, залежно від світогляду даного „критика" чи „історика". Зате неодин автор такої „студії" найшовся би в немалому клопоті, коли би треба було схарактеризувати творчість одного чи другого зі справді літературної точки погляду, причепити йому не політичну, а таки історично-літературну етикетку. Було би так і з Котляревським і з Квіткою і з Вовчком і з Шевченком — було би так і з Франком.

Попробую, бодай у найзагальнішому розмірі, занятися цим останнім.

Ясна річ, що перший голос повинен тут мати сам письменник — якщо він у цій квестії колинебудь забирав голос. Щодо Франка, то він висловився в цьому напрямі — і то доволі категорично. Приводом до цього була коротка полєміка, яка вивязалася в переписці нашого поета з Михайлом Драгомановом після появи „Сну князя Святослава".

Ще перед видрукуванням цієї „драми-казки" писав Франко до М. Драгоманова про зміст першої книжки „Життя і Слова" [1])

---

[1]) Літературно-науковий журнал, що його видавав Франко у Львові.

на 1895. рік[1]). М. ін. згадує в цьому листі, що туди мають увійти перші два акти драми „Сон князя Святослава“. Кінець мав бути поміщений у другій книжці[2]).

Драгоманов відгукнувся на те аж 23. лютня 1895 (зі Софії), очевидно вже по прочитанні твору. Осуд його про драму був дуже неприхильний. З питомою собі безоглядністю Драгоманов закидає Франкові, що в його „Сні“ немає ні поезії, ні тенденції, а лише (по думці Драгоманова нікуди негодяще) вскакування в романтику та в неоклясику. Доходить до того, що просто ставить Франка нарівні з Дідицьким[3]).

Франко відповів довшим листом із 13. березня 1895. „Ваш суд про Святослава — пише там — мене не здивував, а тим менше вразив. Я його від Вас і надіявся[4]), хоч так як є, він мені видається трохи за острим, а то ось чому. Ви трохи невірно оцінюєте сам характер мого таланту. Я вдачею своєю далеко більше романтик ніж реаліст[5]). Всі річи реального змісту, які я писав, справляли мені при писанню далеко більше муки, прикрости, зденервування, ніж ті романтичні „скоки“, при котрих я просто спочиваю душею. Таким спочинком, такою рекреацією був для мене й Святослав“[6]).

Драгоманова ці аргументи не переконали; 25. травня він пише м. ін. таке: „З приводу попереднього Вашого листа треба говорити про „Сон князя“. Скажу коротко: не в тім діло, що в Вас наклін до романтизму, як кажете, а не до реалізму. Поезія завше реалістична при всіх напрямках, а напр. англійські основателі новішого романтизму були вкупі й основателі новішого реалізму. А в тім діло, що в Вас рутенщина прибила нюх до реалізму і поезії правди. Треба ліки (sic!), м. і. дози французької, англійської і російської літератури доброї школи. „Сон“ мертвий і ні до чого, а всего менше до р. життя навіть старої епохи...“[7]).

Залишаючи на боці стійність чи нестійність поглядів Драгоманова на літературу, висловлених у зацитованому листі, повернемося до того, що нас тепер безпосередно інтересує; видимо тут дві речі: 1) що Франко сам кваліфікує себе на романтика і 2) що Драгоманов, беззастережний приклонник реалізму в літературі, рішуче осуджує всякі відклонення від того напрямку. Коли зважимо, як безпардонно й аподиктично звертається Драгоманов до Франка в 1895. році, коли той має 39 років, докторат і поважний літературний шлях за собою, можемо собі уявити,

---

[1]) Лист із 1. січня 1895. р.

[2]) Листування І. Франка і М. Драгоманова. Збірник Істор.-філ. Відділу ВУАН № 52, Київ 1928, с. 485.

[3]) Там само, с. 495.

[4]) Правопис частинно змодернізований.

[5]) Підчеркнення моє — П. К.

[6]) „Листування“ с. 496; далі Ф-о розказує про джерело задуму „Святослава“.

[7]) Там само, с. 499—500.

як сильно мусів тяготіти його вплив на індивідуальності молодого (від 19 років) студента [1]). Цілком слушно зазначує М. Зеров, що підо впливом Драгоманова, який відвернув Франка від „бульварного романтизму" *Петріїв і Довбущуків* до французького натуралізму (Золя), зложилася ціла мистецька ідеольоґія молодого поета [2]). Признає це й сам Франко, коли в автобіографічному листі [3]) до Драгоманова м. ін. пише: „З Ваших листів до ред. „Друга" я вичитав лиш тілько, що треба знайомитися зі сучасними писателями і кинувсь читати Золя, Фльобера, Шпільгагена..." [4]). На наслідки не треба було довго чекати: вже 1878. р. в журналі „Tydzień" появляється стаття Франка Emil Zola i jego utwory (ч. 44, с. 123—124) а в „Молоті" з тогож року находимо його статтю „Література, її завдання і найважніші ціхи", де автор за приміром французьких натуралістів доказує потребу як найтіснішого звязку літератури з життям і боронить наукових метод у письменстві (с. 209 дд). У тім самім напрямі йдуть і літературні пляни й діяльність: 1878.р. задумує „обширнішу картину новель злодійського життя" [5]), а ще перед тим цілий цикль, у якім хоче „списати по змозі всі боки життя простого люду й інтеліґенції відносини економічні, освітні, правні, політичні і т. і." [6]); одним словом — історія Ругон-Макарів у мініятюрі! Той цикль молодий письменник у доволі швидкому темпі береться реалізувати: 1877. р. у Друзі друкує свої перші „Бориславські оповідання" (Ріпник, На роботі, Навернений грішник), у 1878. повість „Boa Constrictor" („Гром. Друг", „Дзвін" і „Молот"); далі йдуть „Моя стріча з Олексою" (1878 [7]), „Микитичів дуб" (1880) „Murarz" (1880), „На дні" (1880), „Борислав сміється" (1881—1882 в журналі „Світ"), „Добрий заробок" і „Слимак" (1881), „Цигани" (1882). З яким розмахом узявся Франко до писання цих оповідань, можемо собі уявити на основі вістки з поч. 1883. р., що крім цих видрукуваних, лежить у нього ще від 1878. р. кільканадцять „ескізів із народнього життя" в роді „Циганів", які видрукував без його відо-

---

[1]) Кореспонденція Франка з Драгомановом тягнеться від початку 1877. р., але перші листи Др-ова (з рр. 1877—1881) затратилися (Див. М. Драгоманов, Листи до Ів. Франка й інших, 1881—1886, Львів 1906, передмова Франка, на с. 4.).

[2]) М. Зеров, Франко-поет, вст. стаття до вибору поезій Ф-а, Книгоспілка (Київ) 1925, с. XX.

[3]) Написанім для передмови до збірки „В поті чола" — 26. IV. 1890.

[4]) „Листування" як в. с. 324.

[5]) Там само, с. 13.

[6]) Там само, с. 326; Франко, щоправда, кладе в автобіоґрафії цей задум на рік 1878, але мусимо пересунути його принаймні о рік назад, бо перші нариси з бориславського життя друкуються вже в 1877. р. у „Друзі".

[7]) Подані у скобках дати відносяться не до написання, а до надрукування твору. Впрочім хронольоґія повставання Франкових творів непевна, бо сам поет нераз подавав суперечні вістки про неї; про це диви в моїм вступі до видання вибору оповідань Франка (Накл. Укр. Книгарні й Антикв. у Львові, 1929) с. VII. Треба би тут осібної студії.

ма в „Ділі“ Іван Белей [1]). А крім того були ще автобіографічні оповідання в роді „Олівця“ і „Грицевої шкільної науки“, ряд сатир і віршів (цих останніх у рр. 1878-1882—49).

Я нароком спинився докладніше на перегляді Франкової творчости в цих роках, щоби показати, як інтенсивно поет тоді, в перших роках захоплення реалізмом і соціялістичними теоріями, творив. Коли візьмемо під розвагу кількість і якість тогочасної його літературної продукції, зблідне й відпаде приведене вище твердження, що всі речі „реального змісту“ справляли йому при писанні багато „муки, прикрости і зденервування“. Не виглядає правдоподібною теза, що те все повстало лише наслідком розумування, проти справжнього творчого пориву, що буцімто тягнув письменника у протилежний бік. Радше треба, льоґічно міркуючи, приняти, що в цьому періоді поет був справді в згоді з самим собою, будучи справді р е а л і с т о м.

І реалістом залишається Франко й надалі в переважній частині своєї епіки, себто першзавсе в оповіданнях і повістях. Згадаю тут лише самі більші твори: Захар Беркут (1883), Основи суспільности (1894—1895, не док.), Для домашнього огнища (1897), Гриць і панич (1898), Перехресні стежки (1900), Різуни (1903), Великий Шум (1907) — і недруковані в цілості романи Лель і Полель, Не спитавши броду. У всіх основною прикметою, вже в заложенні, реалізм. Навіть речі, на перший погляд фантастичні, мають реальну основу, яка служить до алєґоричного представлення якоїсь ідеї. Так є прим. із казкою „Без праці“ (1891), про яку Франко ось що пише до Драгоманова в листі з 5. квітня 1892: „Я пару разів перероблював сю казку і певно дещо поправив, але не все. І дорога мені в ній не казочна, ідейна основа, а о т е т л о, в з я т е з д і й с н о г о ж и т т я, д і й с н і т і ж и в і ф і г у р и (І в а н а, к н я з я, Н і н и, б а р о н а), к о т р і я в н е ї в п л і в...“ [2]).

(Докінчення буде).

Україна — це не рай земний, бо раю на землі не може бути — а найкраще виконаний обовязок супроти Бога і людей. Україна не сотвориться хитрими спекуляціями, а тільки великим і організованим ідейним поривом. Організацію містичної сили такого пориву дає чуття міри, яке єсть в одній лише християнській релігії. Україна — це перш за все дух, а не матерія і тільки перемогою духа можна сотворити з хаосу щось, що єсть, що має свою душу, що існує — власне Україна.

(В. Липинський).

---

[1]) „Листування“ с. 40; Франко тут, щоправда, не каже виразно, котре оповідання він має на думці, але так виходить із бібліоґрафічних міркувань. Див. також с. 233.

[2]) „Листування“, с. 375. (підчеркнення моє).

Борис Лисянський.

* * *

Хвилеве горіння; одне миготіння.
І далі... — холодня ніч небуття.
Розвіються думи, загаснуть маріння,
Надійде кінець нашій казці життя.

Надійде... нехай!..., але творчости діти
Схоронимо в серці ми юний запал;
Екстазно прожити, екстазно згоріти
Це ж наше бажання, це ж наш ідеал.

Могутнюю смерть обернути в нетління,
Над вічности морем в думках промайнуть,
У серці відчути солодке тремтіння
І з усміхом гордим навіки заснуть.

. . . .

. . . .

Безмірне є щастя в собі відчувати
Усі ріжнобарвні життя голоси
І Хаос тих звуків в акорди єднати
І в жертву їх нести до храму Краси.

В. Липинський.

Розвиток матеріяльної культури і громадська мораль.

(Лист 22-ий частини, III-ої „Листів до бр.-хл.“).

Техніка матеріяльного життя людства, тобто матеріяльні засоби підчинення збірним і організованим зусиллям людей стихійних сил природи[1]), не родиться і не твориться десь в якімсь метафізичнім міжнаціональнім просторі. Вона єсть скрізь і завжди витвором організованого громадського життя якоїсь індивідуально-окремої людської громади, якоїсь конкретної нації.

Всяку нову машину, що має поширити межі панування людей над природою, не може видумати і нею користуватись якась

[1]) В тім числі і мистецтво, яке в руках людей єсть одним з наймогутніших засобів пізнання, усвідомлювання і в результаті підчинення собі сил природи.

абстрактна позанаціональна „людина“. Яким би ґеніяльним не вродився наприклад якийсь ескімос, він не міг видумати аероплянy. Бо все його національно громадське життя і випливаючий з організаційних метод того життя, його спосіб думання — такі, що він не в силі представити собі навіть ідеї аероплянy. Він може видумати якусь іншу машину — якусь напр. прекрасну риболовну снасть — але машину іншу, ніж видумає і буде нею користуватись англієць, німець, француз, китаєць, татарин, одно слово член якоїсь іншої, відмінної нації. Кожний з них може видумати і користуватись (як нація розуміється, як колєктив, а не як вирвана зі свого колєктиву і вимуштрована одиниця) тільки такою машиною, якої ідея могла зародитись серед його нації, завдяки витвореним цією нацією, в свому попередньому розвиткові під проводом своєї аристократії, умовам її орґанізованого громадського життя.

Чим складніша машина, чим вища техніка матеріяльного життя, тим більшої громадської орґанізованости вимагає вона від тієї нації, що нею володіє й її для себе використовує. Іншими словами: для творення кращих умов матеріяльного існування, для творення вищої техніки, нація мусить творити в собі вищі форми громадського обєднання і вищу громадську мораль. Вища ступінь наближення до Бога, більша любов до Нього, потрібні нації для використовування тієї техніки і тих машин, котрі Бог — Вічний Творець — дозволив даній нації для свого розвитку видумати і сотворити. Без розвитку громадської моралі нема розвитку техніки матеріяльного життя, без розвитку техніки матеріяльного життя нема розвитку громадської моралі...

Вся людська цивілізація і вся людська культура зародилася і розвивалась по лінії боротьби зі злом, по лінії боротьби з первородним гріхом людства — його лінивством та інертністю — по лінії найбільшого опору. В протилежність до звіря, який примінює себе до природи, який в боротьбі за своє існування тільки обороняється, уступає, пристосовується до свого ворога — людина підчиняє собі природу, вона наступає, поборює ворога, творить вічне зусилля, пристосовує природу до себе. Чи за камяного віку, чи за віку електричного, людина осталась тією самою людиною. Вона тільки завоювала для себе більше природи, вона поширила своє панування, і одночасно з поширюванням свого панування вона фізично і духово зааристократизувалась, ублагороднилась. Не по лінії вирівнювання себе вниз на „щасливе“ в своїм „природнім життю“ мавпяче чи напів мавпяче племя, а навпаки — по лінії аристократичного прометеїзму, по лінії тяжкого походу на вершини, по лінії більшої любови і більшого наближення до Бога — відбувався досі ввесь розвиток людства. В цьому тяжкому поході, людство мусіло зробити велике зусилля матеріяльне: видумати і витворити нові машини, щоб машинами скріпити свій слабий од природи фізичний організм.

А щоб сотворити ці машини, щоб скріпити свій фізичний організм, воно мусіло поставити перед собою ідеї-образи кращого громадського життя, сотворити по тим образам вищі форми цього життя і вищу громадську мораль: воно мусіло скріпити свій дух, витворити в собі більшу силу духову, моральну.

В кожній добі свого існування, всяка жива і життєздатна нація мусить робити зусилля в напрямі творення вищої техніки і поширення свого матеріяльного життя, а для цього вона мусить робити зусилля в напрямі творення вищої громадської моралі і вищих організаційних форм свого громадського життя. Нація, яка би не хотіла творити такого матеріяльного і морального зусилля, яка би вдовольнялась тим, що при найменшім зусиллю дає їй сама природа — нація, яка би для свого існування все шукала нових, ніким не зайнятих, легко доступних і плодородних земель, а не стала удобрювати машинами, досконалити, одвойовувати од природи, ублагороднювати і захищати од руйнуючих хижаків та чужих націй свою власну батьківську землю — одно слово нація, яка би порушувалась, животіла по лінії найменшого опору і не хотіла ступити на шлях боротьби по лінії найбільшого опору — така нація мусіла би в боротьбі з націями творчими, націями завойовниками загинути. Загинути так, як гинуть в боротьбі з людиною-творцем ріжні породи дуже гарних і милих, але не здатних до творчого зусилля звірів; як гинуть нездатні до тяжкого шляху цивілізації ріжні т. зв. дикі чи полудикі племена.

І коли ми бачимо кругом себе факт, що єсть нації пануючі і єсть нації поневолені — єсть нації експортуючі людську творчість і нації імпортуючі цю творчість — то мусимо одночасно помітити інший факт, що громадська мораль і громадська організованість перших, вища від громадської моралі і громадської організованости других. Без п о р и в у до творення власної вищої техніки матеріяльного життя, що йде поруч з поривом до творення вищих форм громадської моралі і вищих форм організованости громадського життя, нації поневолені не визволяться ніколи з-під матеріяльної і моральної переваги націй пануючих. Навіть, якби вони мали свою окрему і прекрасну мову; якби серед них було множество учених, балакучих та ідейних, але до матеріяльної і громадської творчости нездатних інтелігентських вождів; якби свою чутку, але ліниву і слабосильну душу виявляли вони в чудових тонах мелянхолійних пісень, і якби в моментах якихось суспільних катастроф вдавалось їм на деякий час винищити у себе їх пасивній вдачі чужу, імпортовану до них вищу техніку і вищі організаційні форми громадського життя.

Від чого ж залежить цей п о р и в до творення вищих форм матеріяльного і громадського життя? Чи єсть нації по самій природі своїй пануючі і нації сліпою долею засуджені на поневолення?

З того, що вище було сказано про націю, з того неоспоримого і для всіх очевидного факту, що в кожній нації єсть

активна меншість і пасивна більшість — ясно, що цей порив до творення вищих форм матеріяльного і громадського життя залежить од двох чинників: од того, чи буде цей порив у активної меншости в нації і од здатности чи нездатности пасивної більшости піддатися творчому пориву меншости, піддержати, або знищити цей порив.

Коли оця активна меншість — як ми її назвали, національна аристократія — сама по тим чи іншим причинам не здатна до творення вищої матеріяльної техніки і разом з нею вищої громадської моралі, то ясно, що вона не в стані такого творчого пориву із себе дати і цим поривом пасивну масу за собою повести. Так само, коли національна аристократія, чи по своїй матеріяльній, чи моральній силі, настільки слаба, що вона не в стані перемогти опір пасивної маси, то така маса не піде за творчим поривом своєї безсилої аристократії, по скільки послідня не збільшить в той чи інший спосіб своєї фізичної матеріяльної сили і свого морального авторітету серед нації.

Алеж взаємне — як матеріяльне так і моральне — відношення до себе активної і пасивної частини нації бувають ріжні в ріжних добах її існування. З одного боку, як було сказано активна меншість нації в процесі творчости зуживає свої матеріяльні і моральні сили, слабне, дегенерується. Знову з другого боку пасивна більшість, кинута в процес творчости могутнім поривом своєї старої аристократії, починає виділяти з себе в цьому процесі нові активні аристократичні елєменти, які у щасливих націй поповнюють своєю скількістю, своєю матеріяльною і моральною силою ряди попередньої старої аристократії і починають ще енергічніше ніж вона тягнути за собою пасивну масу в напрямі технічного і морального зусилля, в напрямі матеріяльної і громадської творчости.

Під впливом ріжних причин, залежних од індивідуального розвитку кожної нації, взаїмне відношення між активною і пасивною частиною нації, а також внутрішній склад і характер обох цих частин нації, ввесь час міняються. І тому зрозумілим стає факт, чому нація дотепер поневолена, з хвилиною появи серед неї матеріяльно сильної, добре зорганізованої та морально авторітетної національної аристократії, може стати нацією пануючою і навпаки: чому зла організація, матеріяльне безсилля і моральний упадок власної національної аристократії перетворює націю активну, перед тим експортуючу свою матеріяльну і моральну культуру, в націю пасивну, яка підпадає чужій матеріяльній техніці, а одночасно і чужим національним формам організації громадського життя.

В. Валентин.

Еміґрантське.

Лежимо в Варшаві, сидимо в Парижі,
Коле нам в печінці, в животі нам ріже.
І за десять років бачим результати:
Далі все і далі від своєї хати.

Найнялись в Берліні, примостились в Празі,
Потворили центри (зера в лішнім разі).
І за десять років бачим результати:
Скоротити хочуть, а куду тікати?!

Оксана Печеніг.

* * *

Не старого Риму форум
Підняли хребтами гори:
То збігці з „совіт-табору“
Підпирають муки мору..
Гей, про що це він говорить,
Слухачів хвилює море?
Чом то в шалі дикім, хорім
Рвуться громом темні бори?..
Чом чоло чорніє горем
І уста шепочуть скоро:
„Людскість є ще, ще поборем“!..
Чом так відгук дивен-хором?..
Ось, вже світить ясним зором:
Піднялись мечі у гору...
Грізно котить людське море
Гнів на Східнюю Потвору...

Др. Василь Кучабський.

Українська дипльоматія і держави антанти в році 1919.[1])

Змисл беззастережного підчинення галичан під розсуд їхнього спору з поляками в 1919-ому році антантою, полягав на тому, що вони очікували, що антанта визначить границі їхньої держави і не дозволить полякам наступати на їхній край, себто що антанта в сей спосіб поставить західно-українську державу цілком так само, як це вона зробила в відношенню до поляків і до чехів. Але треба було цього двох передпосилок: по перше, щоб антанта признавала українців взагалі, або принаймні галичан зокрема, народом з національного і політичного боку вже виробленим, готовим, закінченим, і по друге, щоб поставлення якоїсь самостійної Західної України уявляло собою таку якусь велику користь для якоїсь із держав антанти, що їй варто було б заступатися за галичанами цілою своєю потугою — як ось наприклад Франція заступилася в Тешинській справі за чехами, або Англія в Данціґському питанню за німцями проти поляків, — щоб ось так польські „апетити" з успіхом загнуздати. Але ніодна з тих передпосилок не здійснилася.

„На загал погоджувалися всі держави антанти на тому, що польську державу треба конче заснувати, і то заснувати так, щоб вона дійсно могла існувати, себто щоб вона відзначалася по змозі як найбільшою трівкістю й могутністю. Погляди розходилися тільки в тому, в який спосіб Польщу можна зробити наймічніщою, найтрівкіщою", — ось так формулує один англійський історик [1]) оте загальне становище антанти відносно польського народу. На другій-же терезці ваги, яка повинна була зрівноважити на користь галичан оту конкретно антантою бачену, реальну польську справу, лежало мряковинне, щось, що належало до специялістичного знання антантських експертів про Східну Европу, щось, що ще недавно було лиш темою — та й то неінтересною — для вчених фільольоґічних дискусій: „українське питання". Щоб отаке академічне питання могло мати щонебудь спільного з політикою, — це було для антанти новістю, до якої треба ставитися з недовірям: аджеж хто знав аж до року 1917-ого, або й аж до Берестейського миру з року 1918. взагалі що-годі про якусь там „Україну"? Правда, Гетьманська Держава зробила була Україну з одного маху чимсь для держав антанти реальним, з чим вони яко з новим центром сили в Східній

---

[1]) Ця розвідка є продовженням поміщеної в чч. 1 і 2 „Дзвонів" розвідки про польську дипльоматію і „східно-галицьке питання". *В. К.*

[1]) H. W. V. Temperley, A History of the Peace Conference of Paris. Vol. I—VI. London 1920—1924. Том VI, ст. 238.

Европі рахувалися з як найбільшою увагою — але це, що реальним здавалося, виявилося в грудні 1918 так само з одного маху ілюзією, — і Україна знов стала тим, чим вона була, скажімо, у 1917-ому році: „українським питанням“.

Навіть Дмовський, заклятий ворог України, віддавав цьому „українському питанню“ більшу справедливість, аніж безсторонні антанські експерти. У свому меморіялі до Balfour-а з року 1917-ого заперечував він, правда, політичну здатність українців, але він принаймні признавав, що українці є іншим народом ніж москвини, що український національний рух є нездержний і що може колись у будуччині українці ще стануть здібними до своєї національної державности. Але ще навіть у році 1923-ому, коли сам досвід уже достоту доказав був, що дійсно існує якийсь український народ, який протиставить себе і Росії і Польщі, і що факт, що окремішна національна свідомість зрушила з місця кілька десятків міліонів „малоросів“ у купі з „русинами“, має для Східної Европи вагу цілком перворядного значіння, — навіть тоді ще вірив отой тільки-що цитований, для галичан радше прихильно настроєний англійський історик — напевно на підставі як найсумлінніщих студій — що окремішна українська національна свідомість є начеб-то злудою змислів, яка лиш тоді моглаб обернутися в дійсність, колиб поляки взялися за виплекання такої окремішної свідомости на Україні! Він писав так: [1]) „національне почуття (прилучених до нинішної Польщі чужих народностей, В. К.) є (для Польщі, В. К.) здається особливо в цьому випадку (а саме що-до „біло-“ і „малоросів“, В. К.) небезпечне, бо мимо штучних спроб, дивитися на те почуття як на щось, що протиставиться рівно московській, що й польській національности, оте почуття у біло- і малоросів може кожної хвилини розплистися в загальному всеросійському русі. Самі москвини вважають ці народи просто вітками одного російського народу, і важко знайти якесь більше число осіб — окрім поляків і руських провідників у Галичині, — які булиб іншої думки. Поляки здається добре годилисяб були до того, щоб витворити на цих („біло-“ і „малоруських“, В. К.) областях якесь окремішне, не польське, але й не московське, національне почуття, але вага обставин повернулася проти цього, щоб так сталося, і тому ледви чи можна сумніватися, що тепер отаке почуття є розмірно незначне“.

Раз можна було в творі про Паризьку Конференцію, написаному при співучасті англійського міністерства закордонних справ, величатися ще навіть у 1923-ому році таким великим знанням справи, — то скільки більше несвідомости що-до „українського питання“ мусіло панувати в 1919-ому році на самій таки отій Конференції! А власне: для антантських мужів було „українське питання“ щойно питанням, чи можна вірити Дмовському і „руським провідникам у Галичині“, що взагалі існує

---

[1]) Temperley, op. cit- Том VI, ст. 277

якась інша від російської, українська етнографічна маса. Осьтак що-до наддніпрянських справ панували в антантської дипльоматії навіть не польські національно-демократичні погляди, тільки здебільша погляди російської реакції. А ця реакція твердила, що якогось — а хочби й національно ще несвідомого — українського народу взагалі немає, так що український національний рух може собі бути всім, що хто хоче: німецькою, австрійською, „галицькою“, навіть польською інтригою серед жмінки інтелігентних „малоруських“ фантастів, тільки не є знаком того, що в Східній Европі виринає якийсь „новий“, український, народ, щоби стати поруч московського. Все це самою ж таки цією реакцією боляче пережитому фактові на глум, що в повстанню проти розросту переваги російського реакційного націоналізму в Гетьманській Державі, оту реакцію на Україні з одного маху на тисячу куснів поторощив і на чотири вітри розвіяв не большевизм, тільки соціяльно-радикальний український націоналізм!

Правда, трохи інакше стояла справа що-до галичан. Вже таки аж занадто ясне було те, що „русини“ не хочуть Польщі, щоб можна було вважати їх аж наприклад за якесь польське плем'я, як уважано „малоросів“ за російське. Було теж відомо, що що-до мови „русини“ є заєдно з „малоросами“. Але тому, що було переконання, що вони стоять на вищому щаблі розвитку, ніж „малороси“, то розглядано їхню справу цілком відокремлено від „малоросійської“, так начеб-то вони були якимсь саме зароджуючимся своєрідним народцем. А що національної своєрідности галичан не заперечувано цілком без застережень, то це відношення зовсім покрилося зі становищем Дмовського, і як реакційно-російські погляди рішали що-до Наддніпрянщини, так польська національно-демократична акція стала одиноким джерелом інформації для антанти про „русинів“. Якщо якийсь народ мусить освідомлювати закордон щойно про те, що він взагалі існує, то його очікування якоїсь підтримки від того закордону є безнадійне, так що йому не може помогти ніяка, хочби й яка рухлива пропаганда. А що українці не вели в антантських країнах підчас світової війни навіть ніякої пропаґанди, то вони були теж і на Паризькій Конференції позбавлені всякої можливости, щоб відомості про їхню справу черпано принаймні з їхніх власних, а не з писань їхніх ворогів: на заході вірено радше польським і російським мужам довіря, які там були з давен давна відомі, аніж якомусь новому конкурентові на інтернаціональному „ринку пропаганди“, і тому зустрічалися всі українські дипльоматичні ноти й пропагандивні писання на Паризькій Конференції з як найбільшим недовірям.

Понад усе це зверталося проти українців взагалі, а галичан зокрема чисте так сказатио „нащастя експертів“. Аджеж за літа а то й десятиліття вченої запопадливости зложили собі вже були всі оті наукові дорадники про Східну Европу, яких притягнено до „справи миру“, „науково уфундовану“ думку про „малоросів“ і „ру-

синів" Ця думка була, що оті „малороси" й „русини"—це тільки одне з російських племен зі своїм власним діялєктом і без ніякого політичного значіння цього факту. Здавалося просто безсумнівним, що якась дійсна політична тенденція є в якогось народу, який стільки-то й стільки століть не мав своєї власної держави, річю абсолютно неможливою. Нікому лиш не приходило ще тоді на думку, що величезні перевороти від року 1914-ого повалили теж і всі до того часу правдиві політичні масштаби. Аж тут всетаки виявлялося щось наче якась політична тенденція України! Признати цю тенденцію чимсь реальним? Алеж бо тоді може провалювалася ціла з великим трудом із минувшини „науково" виснута система переконань отих експертів що-до Східної Европи, система, як бачила там лиш дві потенції: Росію й Польщу. Розуміється, не легко було зректися так-би мовити „твору свого життя", аби на будуче бачити в Східній Европі гру трьох, хоч і нерівних потенцій: Росії, Польщі — і — України. Отже всі ті вчені були начеб-то з гори на те засуджені, щоб присвоїти собі російські реакційні й польські національно-демократичні погляди і їх своїм власним „науковим" авторитетом ще й підкріпити. Відсіль це напевно не випадковість, що якщо взагалі хто з антантських мужів бачив в Україні й її національному русі щось реальне, — то це були здебільша не вчені експерти, тільки з отвертими для дійсности очами жовніри.

Отже хоч наприклад такий учений як ось Robert Howard Lord, один із найдовіреніших дорадників Wilson-а, міг собі бути того цілком незрушного переконання, що його власна вченість є одиноким джерелом, із якого походило його ніякому сумніву непідлегле знання експерта для вжитку Wilson-івської справедливости, то на ділі він не був нічим іншим як тільки тубою, з якої проносились меморіяли, ноти і в розмовах висказані погляди Дмовського. Тількиж Дмовському можна було не вірити, бо він сам був заінтересованою стороною, але свому власному експортові чейже не можна було не довіряти, і таким робом одним із найбільших нещасть для українців на Паризькій Конференції було те, що майже з невідхильною конечністю правильність тенденційних польських і російських міркувань проти України антантські експерти підтверджувати мусіли і таки дійсно їх підтверджували.

Якщо порівняти думки того роду, що вже наведені розсуджування в виданому H.W.Temperley-м англійському творі про Мирову Конференцію, з міркуваннями Lord-а з року 1920, то певно не буде перебільшено, коли сказати, що оті Lord-івські розсуджування були загальним поглядом антантських експертів про „русинів". Lord висловився, начеб-то переліцитовуючи Дмовського, ось як:[1]) „В тих пяти чи шести століттях, у яких ці обидва племена (поляки й русини, В. К.) жили поруч

---

[1]) Charles Homer Haskins and Robert Howard Lord, Some problems of the Peace Conference. Cambridge 1920, ст. 190—191.

себе, були взаємини поміж ними розмірно вдоволяючі й приязні. У великій мірі вони остали такимиж і сьогодні, поскільки не встрявають політики, і це виявляється наприклад у високому відсотку мішаних подруж. Але в XIX. ст. виріс між русинами націоналістичний рух, який приняв виразно протипольську тенденцію і викликав досить запеклу борню, що шаліла в Східній Галичині в останніх тридцяти літах. Правдоподібно ця боротьба не приняла була б ніколи такого лютого характеру, коли б цього не викликали підступні махінації австрійського уряду, бо цей уряд не пропускав ніякої нагоди, щоб оті обидва племена розярити проти себе взаїмно, підтримуючи раз одне, то знову друге з них, згідно з традиційною австрійською засадою „divide et impera“. За останніх двацять літ приняв живу участь у цій справі теж і німецький уряд, потаємно підбурюючи і підтримуючи русинів проти поляків, бо поляки завжди були для Берліну найголовнішим ворогом, і вже на десятиліття перед Берестям розважували німецькі державні мужі ті можливости, які їм давала „українська ідея“, бо її рівно добре можна було їм ужити проти Росії, що й проти Польщі“.

Але ще страшніша, ніж ціла ота польська національно-демократична легенда в головах експертів, була для галичан зрадницька робота їхніх власних русофільських земляків, жалких остатків того колись так міцного русофільського табору, який вийшов був із східно-галицького старорусинства. У 1918-ому році стояла справа русофільства в Галичині в дійсності так, що навіть найвірніщі, чи то в краю оставші, чи то з Росії повертаючі сторонники ідеольогії всеросійського національного єдинства признавали, що вони тією ідеольогією помилялися, так що русофільство пропало було майже безслідно. Раз перемогла була в краю українська національна ідея так цілковито, то можна б думати, що жмінці русофільських провідників, які ще крутилися біля російської реакції і по части добились до Парижа, не оставало нічого, як тільки в виду важкої боротьби Західної України проти Польщі українську дипльоматичну акцію в Парижі з усіх сил піддержувати, або хоч принаймні їй не перешкоджувати. Аджеж найважніщою річею в даний мент було, щоб Західна Україна взагалі встоялася перед Польщею, і якщо вже хтось ніяк не міг на русофільську ідею махнути рукою, то він усе ще міг колись пізніще, після того як народ щасливо встоїться проти Польщі, взятися ще раз за акцію навертання західно-українського народу на оту ідею, щоб галичан довести до того, аби вони зреклися своєї державности і прилучилися до Росії і до „всеросійського народу“. Тимчасом ота у власній їх вітчині переможена кліка вибрала собі якраз Париж за поле для своїх, піддержуваних російськими реакціонерами інтриг, щоб навернути до своєї ідеольогії хоч принаймні англійців, французів і американців, раз не вдалося навернення її власних земляків*).

*) На чолі цих інтриг стояв колишній русофільський посол зі Східної Галичини до віденського парляменту Др. Дмитро Марков (Др. Михайло

Який підступний був отой напад, як дуже він рівнявся зраді власної вітчини і навіть самої ж таки „всеросійської“ справи, можна побачити з ось яких міркувань англійського історика на цю тему [1]): „Міжтим становище русинів у Парижі страшенно (enormously) ослаблювалося їхнім власним внутрішним роздором, — а, як це видко з історії поляків, якраз слабі, побиті, поневолені народи й люблять улягати спокусі роздорів. Наскільки можна судити, величається більшість русинів тим, що вона ніби-то є окремою народністю, і вона виявляє в відношенню до Московщини ворожнечу, яка уступає тільки ворожнечі супроти поляків. Але є там теж ще й значна меншість, розселена головно на карпатському підгірю і в деяких інших околицях, яка заявилася остаточно за Росією і вважає себе просто за вітку **одного** російського племени. Відсіль прийшли заступники Східної Галичини до Парижу, пересварені між собою (speaking with two voices), і це улекшувало їхнім противникам твердження, що вони політично нерозвинений і національно неозначений народ. Така непевність підтверджувала потім у деякому відношенню, що поляки мали зі своїми домаганнями слушність. Кожна з обох цих партій вязала себе непотрібно теж якимсь спеціяльним аргументом і шкодила так своїй власній справі, бо вона відвертала увагу від дійсного положення (і приковувала її до того аргументу, В. К.). Русофільська партія бажала завести Росію аж по верхівля Карпат. Алеж питаємо: хто ж міг узяти на себе відповідальність за викликання такої небезпеки для рівноваги в Европі, а до того ще в такому часі, коли Росія була в руках большевиків? Знову ж руська або українська партія заявляла свій намір ділати на будуче яко „Піємонт“ України і стати центром пропаганди проти Росії на користь самостійної України. Алеж хто важився б покласти отакий центр хуртовини у саму середину серця Европи, отаке джерело бунту й експльозій для Російської Імперії? В цей спосіб обидві партії робили осередком уваги не лиш їхній власний роздор, але ще й академічні питання, які в даній хвилині не мали ніякого, ні найменшого практичного значіння, і в цей спосіб вони робили все, щоб по змозі затемнити ядро всієї справи — те, що-до чого вони на ділі були між собою згідні,— а саме, що це суперечило всякому праву на самовизначення, щоб кинути на поталу польській державі поверх три і пів міліона людей, не забезпечуючи їм права на якесь вільне й виразне виявлення їхньої волі“.

Якщо з боку галичан було нерозумно, видати себе без ніяких застережень у руки антанти, то акція русофілів рівнялася божевіллю. Бо як-не-як, а галичани мали армію й державну організацію, так що вони дуже добре могли були б устоятися, коли б

Лозинський, Галичина в рр. 1918—1920, Українська революція. Розвідки і матеряли. Книга пята. Відень 1922, ст. 142) Між іншим розміри шкідливости русофільської акції не є **Лозинському** відомі.

[1]) **Temperley**, op. cit. Том VI, ст. 269—270.

тільки Польща дала їм спокій. Але русофіли вимагали від антанти, щоб вона окупувала Галичину мілітарно й управляла нею так довго, аж Росія прийде до себе і можна буде Галичину їй передати! [1]) Далі йти зрада власної вітчини вже не могла, і ця зрада мала тим важчі наслідки, що за посередництвом давних, антанті добре знаних дипльоматів і політиків колишньої Російської Імперії, русофільські „політики" знаходили отворені вуха скрізь там, куди галицьким висланникам у наслідок їхнього браку товариських звязків доступ був замкнений.

В виду цього міг такий експерт як ось Lord мати всі аргументи за тим, що він цілком справедливо про „русинів" судив. Він викладав: „Для такої відсталої в розвитку нації, яка була така внутрі пережерта, така до того привикша дивитися на Відень і Берлін за допомогою й директивами, світова війна прийшла взагалі не в добрий час". [1]) „...Наскільки можна судити по релятивній силі обох руських партій перед війною, могла та партія, яка бажала самостійної української держави, творити більшість між русинами, але меншість у цілому населенню Східної Галичини". [2]) В цей спосіб дедуковано цілком у стилю експертів, що — навіть із демократичної точки погляду — не сталася ніяка кривда, що Східну Галичину признано пізніще Польщі: адже ж у тій країні не було ніякого українського народу, тільки була лиш „українська партія", яка уявляла собою лише меншість усього населення Східної Галичини! Що більше! Lord мав навіть сміливість витягнути висновок, що підбиваючи Східну Галичину, Польща цю країну висвободила! Він твердить [3]): „...Більшість населення, і то в однаковій мірі поляки що й жиди й самі таки русини, віддихнули лекше, як український уряд пропав і вмашерували польські війська!"

Раз панувало таке основне розуміння „українського питання", то розуміється той, хто його поділяв, не міг про щось іншого переконатися навіть на власні очі. Внутрішні відносини, впливовість уряду, були в дійсності на початку 1919-го року в Польщі багато менше відрадні, ніж у Галичині. Але поляки були знаною на весь світ історичною нацією і тому хочби в їхній країні панували хоч які сумні обставини, ніхто тими злами не журився, їм приписувано мале значіння, їх уважано за хвилеву крізу, а не за доказ наприклад державної нездатности поляків. Але антантські місії й аґенти, що в ряди-годи прибували в Галичину, були з гори склонні шукати тільки за хибами, щоб лише браком отаких злих сторін і нерадо дати себе переконати на користь галичан. Вони взагалі ніякого поняття про це не мали, яке велике досягнення було в тому, що Галичина не попала після перевороту 1. листопаду 1918 в анархію, як Наддніпрянщина після усунення Гетьманщини, тільки навпаки заімпровізувала за один місяць цілий

[1]) Haskins and Lord, op. cit. ст. 193.
[1]) Haskins and Lord, op. cit. ст. 191—192.
[2]) op. cit. ст. 193.
[3]) op. cit. ст. 194.

державний і військовий апарат з нічого, і то такий апарат, який цілком не гірше функціонував, аніж наприклад збережена в цілости з давна, з австрійських часів, польська бюрократія в Західній Галичині, не говорячи вже про адміністрацію, яку систематично розбудовано в конгресівці ще підчас великої війни. Їм ані на думку не приходило, що це значило без хоч будь якої підтримки з Европи здержати Галичину від наслідування внутрішної „політики“ „Директорії“ на Наддніпрянщині. Вони не порівнювали розкладу, який робив нпр. чеські війська майже нездатними до боротьби з Совітською Угорщиною, з просто — у цьому порівнанню — беззакидною дисципліною й боєздатністю галицької армії, яку можна було вживати рівно добре проти поляків, що й проти большевиків. Вони не цінили напруження цього народу, що живучи в країні світовою війною страшно знищеній і знуждованій, і сам війною перетомлений, всеж таки вислав найменше 100.000 мужа на оборону своєї вітчини проти двох фронтів і аж до марта 1919 розпоряджав більшою військовою силою, ніж уся Польща, але вони бачили нужду і руїни — те, що міг бачити якийсь собі турист: неправильні получення залізничі, здемольовані вагони — не здаючи собі справи з того, що вони бачили все ще світову війну, а не якусь нездатність галичан. Але вони чули скарги, що тепер живеться без порівнання гірше, ніж наприклад в Австрії перед великою війною, вони довідувалися наприклад про корупцію в нафтяній околиці — була ж ота нафта для антантських туристів часто-густо чимсь найінтереснішим із усієї Галичини — і вони не мали розуміння, що відносин взагалі в цілій тогочасній Европі не можна було порівнювати з передвоєнними, вони просто не мали ніякого мірила, щоб судити, що які б і не були хиби Галичини, то впливовість, добрі сторони галицького уряду всеж перевисшали оті хиби кількакратно, — і що найважніше: вони може навіть і не знали того ні трохи, що вони „на місці“ інформувалися в живучих у Східній Галичині **поляків**, так що їхні короткі прогульки з Варшави були взагалі безцільні, бо і там вони могли б „поінформуватися“ з таким самим успіхом.

До того долучалися ще й імпондерабілії особистого доброго самопочуття отих антантських туристів. З почуттям полекші, з радістю вертали вони певно з Галичини в Варшаву. Якогось там Станиславова не можна було чейже порівнювати з Варшавою, з отим польським Парижем багатою, безжурного життя великої столиці! Польська гостинність і ноблєса викликували враження цілковитої рівнорядности з найбільшими західними націями. А галичани були бідний народ, вони були прибиті численними своїми бідами, були понурі, шорсткі, може навіть інколи з товариського боку нетактовні. Поляки були майстрами бундючних парад, а в галичан не видко було нічого крім утяжливости грубих варварів. Але що робило в них може найбільш відштовхуюче враження — це покірливість, смиренність, із якою вони віддавали себе під суд антанти, і їх, випливаюче з цього, змагання

викликати добре враження навіть у найменших антантських туристів, у якогось собі четаря, чи сотника. В цьому не почувалося ні сліду суверенної самопевности, підчас того як представники польської нації цілком викликували враження самосвідомих людей, рівних з рівними з антантськими репрезентантами.

Отже й „на власні очі" переконувався кожен, що він не помилявся в тому, про що він вірив, що він з гори добре знає: а власне, що галичани з політичного боку ні до чого не годилися. Це підтвердження з гори повзятої експертної дедукції пізніщим пізнанням „на власні очі" можна докладно бачити в зеркалі стилю, в способі Lord-ового представлення справи. Він пише про це:[1]) „Крім цього є це взагалі сумнівна річ, чи русини були здібні переняти управу краю. Близько шість століть вони не мали ніякої самостійної держави, і їх національний розвиток був такий відсталий і такий невдоволяючий, що не легко було повірити, що вони годилися до самостійної новочасної державности. Бо де були в них елєменти, на яких можна поставити міцну державу? Таких елєментів не було ані в невіжій і неосвіченій селянській масі, ані в малій верстві інтелігенції. Ці інтелігенти показали теж висоту своєї здібности: шість місяців пробували вони керувати владою, але вислід? — майже всі уповажнені антанти, яких вислано для пізнання положення, були однозгідні в осуді, що отой український уряд був, лагідно говорючи, сумним розчаруванням".

До цього долучувалися ще й не так уже дуже неправдиві уявлення, які Европа мала про Наддніпрянщину після упадку Гетьманщини, як ось оті уявлення зясував Lloyd George в грудні 1918 підчас дискусії між союзниками про напрямні для антантської політики в Східній Европі. Гетьманська Держава справді мала в очах антанти опінію такої держави, якої не слід мати собі ворогом, а варто старатися ввійти з нею в союз. Але після упадку Гетьманщини заслуженого і її власними хибами і безрозумом української революційної демократії, Наддніпрянщина стала в очах антантських державних мужів лиш розанархізованим, бандами руйнованим простором для евентуального кольоніяльного поширення західних держав, — в найліпшому разі вона стала чимсь, що годилося на півколоніяльний, чужим диктатам і вмішуванням у його внутрішні справи підлеглий протекторат. „Союзники будували на цьому", так писав Lloyd George до Clémenceau[2]), що на Україні поставлено міцний уряд, але осьде наспіли відомости, що якийсь авантюрник Петлюра на чолі кількох тисяч мужа повалив цей уряд із найбільшою легкістю. Це повстання мало большевицький характер, а його успіх доказав наглядно, що Україна не була тією фортецею проти большевизму, яку в ній бачено. Те, що Московщина вже зробила, почала тепер наслідувати Україна". Колотнеча, погромщицька

---

[1]) Haskins and Lord, op. cit. ст. 193—194.

[2]) Mermeix, Le combat des Trois. Notes et documents sur la Conférence de la Paix. Fragments d'histoire 1914-1919. VI. Paris 1923, ст. 279.

анархія на Наддніпрянщині скріплювали отже погляд, який утворився вже в виду упадку Гетьманщини, а саме: що наддніпрянського національного руху не можна брати поважно, що буря на Україні була лиш ділом „напівбольшевицьких“ авантюрників.

Отже що галичани не спромоглися на те, щоб з успіхом вмішатися в справи Наддніпрянщини Симона Петлюри з метою закріплення там якогось міцного державного ладу, погіршило їхнє власне становище в антанти ще більше: це, в чому не дописали наддніпрянці, взято за доказ державної нездібности цілого українського руху і обернено його проти самих таки й галичан: аджеж і вони теж були „малоросами“!

В виду всіх цих обставин було воно майже чудом, що принаймні не всі, а тільки майже всі уповажнені антанти прийшли до переданого Lord-ом осуду про державну непридатність галичан. То теж було це для одного американського старшини, для ґенералмайора F. J. Kernan-a, який завдав собі труду, в марті 1919 самостійно переїхати автом вздовж і поперек Польщу і почасти Галичину, просто несподіваним відкриттям, що він знайшов галичан далеко вже не такими ледащими, якими їх змальовували антантські уповажнені, деташовані в Варшаві. А якого роду були ці змальовування, видко зі звіту цього американця. Він писав про це 11. квітня 1919 Wilson-ови[1]): „Незрушне враження, з яким я виїхав зі Східної Галичиини, було, що провідники українців є інтелігентними людьми і що вони в ніякому разі не є большевиками... Крім моїх власних спостережень, говорив я теж із цілим рядом безсторонніх обсерваторів, які якраз тепер подорожували по Україні, з таким вислідом, що я переконаний, що теперішний український уряд і самі українці в їх масі не є ні трохи большевиками... Українці є від Европи цілком відрізані і їх, як я вірю, представлено світови у високій мірі фальшиво, бо це відповідає політиці їхніх ворогів, денунціювати на них як на грабіжників і большевиків. Того роду заяви, якщо їх повторювати, лишають свій слід, хоч-би вони були хоч які безосновні“. Міжтим, хочби ґенерал Kernan хоч як хоробро спростовував загально пануючі уявлення, то вони були й остали серед пересічного політично заінтересованого й діяльного антантського загалу і серед ділаючих у Східній Европі антантських місій ще багато неприхильнішими для галичан, аніж навіть осуди експертів у роді Lord-a: Українці в купі з галичанами вважалися загально просто за „большевиків“ у змислі розбишак і бандитів, і це були більш-менш такі уявлення, які отак 50 літ передтим панували скажімо про якісь альбанські банди. Правда, галичани знайшли пошану й симпатію в декількох анґлійських фронтових

---

[1]) R. St. Baker, Woodrow Wilson. Memoiren und Dokumente über den Vertrag zu Versailles anno MCMXIX. In autorisierter Übersetzung von Curt Thesing. 3 Bde Leipzig 1922—1914. Том III. ст. 193—194. Лозинський op. cit. скрізь подає назвисько цього американського ґенерала хибно: Керман. Ген. Омельянович-Павленко не може собі в своїх „Споминах“ назвиська цього старшини пригадати.

старшин, які мали нагоду пізнати блище галицьку фронтову армію, але це не мало ніякого впливу.[1])

Перша передумова того, щоб галичанам дана була Wilson-івська справедливість, а саме, щоб антанта признала їх за народ з національного боку досить розвинений, а з політичного боку придатний, галичанам ось так не судилася. Український народ і його національний рух самі по собі були для антанти просто якоюсь „quantité négligeable". Певно, галичанам дуже це шкодило, що вони стояли підчас світової війни по стороні осередніх держав[2]), але вони були в очах антанти чимсь таким маловажним, що антанські мужі хиталися, чи їм це взагалі за зле брати; як Lord про це висловився:[3])"... Що-до русинів, то Париж ніколи не міг остаточно рішитися, як властиво з ними поступати, чи як із приятелями, чи як із ворогами, чи як з невтральними".

Міжтим експерти, чи докладчики ще далеко не рішали, що має статися з Україною, вони тільки визначували, яку вагу можна Україні давати в політичних замислах антанти. Рішення-ж лежало в руках антантських політиків. Отже відносини чи то в адмірала Колчака, чи в ґенерала Денікіна могли собі бути цілком не ліпшими, ніж у Симона Петлюри; теж могли антантські мужі рахуватися з тим, що ті вожди будуть побиті. Але

---

[1]) Пор. Др. Степан Шухевич. Спомини з українсько-галицької армії (1918—1920). 4 томи, Львів 1928-1929. Том І. ст. 138-139.

[2]) Roman Dmowski, Polityka polska i odbudowanie Państwa. Z dodaniem memorjału „Zagadnienia środkowo i wschodnio-europejskie" i innych dokumentów polityki polskiej z lat 1914-1919. Wydanie drugie. Warszawa 1926. ст. 397 каже про це так: „Слабою позицією наших противників було те, що русини були цілковито віддані осереднім державам і що було неможливо вказати на якихсь їхніх представників по стороні антанти, щоб ці могли виступити з якимись ревіндикаціями на річ „українського народу", Op. cit. ст. 336—337 розказує він, що в зорґанізованій в Америці під предсідництвом Масарика в 1918-ім році „Середньоевропейській Лізі" („Mid-European League") були заступлені поруч із чехо-словаками, югославами, румунами й литовцями теж українці. Зза цієї останньої обставини поляки відмовилися одначе від співучасти. „Ліга" перестала швидко після того існувати, але з неї могло було б вийти якесь українсько-антантське представництво. „Діла ючі на їхню (українську, В. К.) користь вільномулярські орґанізації старалися видвигнути їх (українців В. К.) у згаданій уже „Лізі" в Америці. Якщоб це підприємство вдалося було, то ми мали б ще перед закінченням світової війни офіціяльне українське представництво в Західній Европі, яке надзвичайно влекшило б (противникам Польщі, В. К.) звернену проти нас боротьбу за Східну Галичину". (Між іншим op. cit. ст. 336-337 показує — це важне для характеристики Дмовського, — в якій високій мірі Дмовський був опанований уявленнями-„комплєксами". А саме: він твердить на тому місці, що репрезентант українців у тій „Лізі", Мирослав Січинський, який убив у 1908 році намісника Галичини графа Андрія Потоцького, був тим своїм атентатом „виконавцем великих берлінських плянів" і що тому його не повішено тільки уласкавлено, а пізніше уможливлено йому втечу зі станиславівської тюрми до Америки!) Мимоходом говорючи, було це з боку американських українців — якщо вони хотіли робити якусь антантофільську політику — великим дипльоматичним промахом репрезентувати себе в отій „Лізі" такою експонованою, для поляків абсолютно неприємлимою особистістю що Мирослав Січинський.

[3]) Haskins and Lord, op. cit. ст. 210.

цілком таксамо як передтим Гетьманська Україна, як довго не виявилася її повна нетрівкість, цінилася державами антанти без уваги на її — як здавалося хвилеву — слабість, яко якась евентуальна будуча потуга, бачено в отих Колчаках і Денікінах репрезентантів Росії, а в її здібність врешті решт перемогти навіть найважчі внутрішні крізи й колись ще раз стати могутньою державою ніхто в ґрунті річі не сумнівався. Отже, коли хтось із антантських мужів рахувався поміж ріжними іншими можливими евентуальностями також із можливістю побіди Колчака чи Денікіна, то він бачив в них якусь принаймні будучу союзну вартість. Теж і з докладів про Україну після повалення Гетьманщини приймали отже антантські політики не академічний осуд, чи українці є іншим народом, ніж москвини чи ні, тільки практично-політичний осуд, чи і наскільки можна рахуватися з тим, що якщо українські, „бажаючі бути народом авантюрники“ — чи то з якоюсь зовнішною допомогою, чи й без неї — устояться яко якийсь державний твір, то вони зможуть скріпити той твір до такої якоїсь значної потуги, що та потуга входилаб колись у будуччині в обрахунки, яко якийсь немаловажний союзник. А що осуд експертів про Україну був цілком неприхильний, то відношення антантських політиків до неї було засаднично інше, ніж до Колчака чи Денікіна. Українці не входили в рахунок яко союзна вартість, тільки виключно або яко добича або яко знаряддя. Якщо отих „українських авантюрників“ не можна було вжити для якихось хвилевих загальних цілей тої чи іншої антантської держави — то тоді їм відмовлювалося всякої помочі, і хай вони собі сталиб добичею їхніх сусідів; а якщо ті загальні цілі казалиб послужитися українцями наче якоюсь купою наємників, — то тоді можна булоб їм „допомагати“ наприклад воєнним матеріялом, всеодно, що з ними станеться пізніще: чи вони при цьому встояться, яко якийсь державний твір, чи без уваги на „допомогу“ пропадуть.

В такому положенню було це досить байдужим, яку діяльність розвивала українська дипльоматія в Парижі, щоб Україна стала принаймні не добичею, а знаряддям. Бо що вона й не робилаб, всеодно не її зручність рішала про цю справу, а рішало загальне відношення антантських держав до Східної Европи, і тому треба в першу чергу розглянути оте відношення.

Є це, розуміється, — поки антантські архіви будуть доступні — передчасно скласти собі про політику поодиноких антантських держав на Паризькій Конференції якийсь, аж до всіх — інколи в найвищій степені важних — подробиць[1]) цілком пов-

[1]) Так наприклад твердить Арнольдъ Марголинъ, Украина и политика Антанты. Записки еврея и гражданина. Берлинъ (1921), ст. 120, що він має підстави припускати, що Англія й Франція заключили були ще в 1917-ому році тайний договір про поділ Росії на їхні сфери впливів. Згідно з цим повинні були Надбалтійська Область, Північна Росія, Кавказ, Кубанщина й східна частина Донщини стати англійською, а Польща, Укра-

ний осуд. Дослідник є поки-що зданий лиш на ревеляції поодиноких антантських політиків і на самі факти, яких тло не завше вповні зясоване, але всетаки здається, що вже тепер можна зложити собі таку картину, яка дійсним подіям у Парижі більш-менше відповідає.

У два великі світовополітичні комплекси належала справа України: у комплекс будуччини Німеччини і в комплекс будуччини Росії, і над обидвома цими комплексами панувало без уваги на всі сентименти воєнної приязни суперництво: Франція з одного, Англія з другого боку. Але підчас того як цілі Франції були одностайні й ясні, не була англійська політика що-до европейського континенту може ще ніколи така хитка й непевна, що на Паризькій Мировій Конференції[1]). Наскільки згідні були англійці між собою в тому, що поза Европою розходилося про збереження становища Англії на морях і про по змозі як найбільшу розбудову їхньої кольоніяльної потуги[2]), настільки глибоко розділяли їх супротивенства так що-до Німеччини, як і що-до Росії. При кермі англійської політики стояли ліберали на чолі з Lloyd George-ом, але цій партії уступав що-до сили лиш дуже мало консервативний табор, як його репрезентували скажімо льорд Curzon і Winston Spencer Churchill, так що, щоб утриматися при владі, Lloyd George переліцитовував раз лібералів, то знов консерватистів, завжди такими гаслами й рішеннями, якими можна було в даній хвилині здобути найбільшу популярність серед англійського загалу і в парляменті[3]). Отже як до того часу, так і тепер бачив консервативний табор найбільшу небезпеку для існування й цілости британської Імперії в Німеччині. Знищити Німеччину раз на завжди, як Картаґіну зруйнував колись Рим, а хочби за ціну того, що Европа попаде від цього в постійну нужду, осягнути повну господарську незалежність британської Імперії від відносин в Европі при помочі перетворення цієї Імперії в богато й постійно сирівцями всякого роду й ринками збуту забезпечену і цілковито самовистарчальну цілість, а хочби прийшлося здобути це за ціну постійної неподільної влади Франції на европейськім континенті — це більш-менше булиб напрямні цього табору, зясовані в їхній найчистіщій формі[4]). А що-до Росії заступав цей табор конечність цілковитого знищення большевизму військовою силою антанти, на те, щоб погасити те вогнище, яке підсилювало соціяльне невдоволення скрізь на світі, між іншим теж і в Англії, як теж на те,

---

їна, Крим і західна частина Донщини французькою сферою інтересів. Щойно на початку 1920-ого року вказували деякі познаки — так твердить Марголін — на те, що ця умова стратила свою силу. Але він не наводить ніяких доказів.

[1]) Пор. Baker, op. cit. Том I, ст 289

[2]) Op. cit. Том I. ст. 304, Том II, ст. 215.

[3]) Baker, op. cit. Том I, ст. 306, Том II, ст. 217, 37, 41

[4]) op. cit. Том II, стор. 213

щоб Німеччина не знайшла припадком свого союзника в большевизмі[1]).

Для якогонебудь ужиття України в цій цілій англійській консервативній системі не було одначе ніякого місця. Не лиш тому, що в Англії майже ніхто нічого про Україну не знав, хиба що те, що говорили російські реакціонери[2]). А ще й тому, що анґлійським консерватистам здавалося, що найбільшу запоруку того, що большевизм буде знищений, давала контрреволюційна армія генерала Денікіна, яка саме ставала ногою на Криму, на Донщині й на Кубанщині. З уваги на це вони не запускалися в національні питання Російської Імперії, вони здається казали собі, що большевизм є в даній хвилині одиноким пекучим питанням Східної Европи, так що в виду цього треба все інше відложити на пізніще, а що підприняття Денікіна є найбільшою протибольшевицькою потугою, то цілком справедливо вимагати від тих народів і племен Росії, як ось від наддніпрянців, які теж боряться проти большевиків, щоб вони прилучилися до Денікіна й йому підчинилися[3]). Мимо всіх експертів не недобачувано, правда, того, що такі рухи, як ось наддніпрянський, напевно уявляють собою щось реальне, але розвязувано цю справу на англійський лад: перебудова Росії на федеративних підставах здавалася тою базою, на якій можна обєднати такі рухи як ось наддніпрянський під начальним командуванням Денікіна[4]).

Не богато ліпше стояло в цій системі з Галичиною. Для загнуздання Німеччини була бажана якась могутня, великі колишні східно-німецькі области обіймаюча Польща. Але тому що ставлено ставку на відбудову Росії, відкладано питання про те, як далеко на схід повинна сягати Польща, щойно до пізніщого рішення в порозумінню з відбудованою Росією. А що достоту відомою справою було, що Росія підносила претенсії на Східну Галичину, то теж і Галичина належала в цей спосіб до спірних областей, але не з уваги на самих таки галичан, тільки з уваги на Росію. Хоч погляди про цю справу могли собі й як розходитися, то тому, що Західну Україну уважано провізорією, були англійські консерватисти на всякий випадок цілком далекі від того, щоб підтримувати галицьку справу при всяких умовах і з цілою енергією проти польських претенсій; без уваги на теоретичні заміти проти цього, віддавали вони отже на практиці тимчасове вирішення галицької провізорії просто польсько-українській збройній боротьбі[5]). Ні наддніпрянці, ні галичане не мо-

[1]) op. cit. Том I, стор. 240.

[2]) Марголинъ, op. cit. ст 155, 156.

[3]) op. cit. ст. 155.

[4]) op. cit. ст. 155.

[5]) Пор. загальні міркування в Temperley, op. cit. Том VI. ст. 239 про антантські хитання що-до Західної України з уваги на Росію. Ці міркування — а цей анґлійський автор відзеркалює дуже замітно реакційно-російські впливи — сміло можна приняти за погляди консервативної частини анґлійської делеґації на Мирову Конференцію. Пор. теж крайно во-

гли осьтак очікувати від англійських консерватистів ніякого добра.

Інакше було з ліберальними поглядами. Цей, змагаючий до капіталістичного просперітету Аглії, табор бажав, — окрім кольоніяльних надбань, — довести Англію при помочі миру по змозі як найшвидше до господарського підйому. Так дуже опутаний був цей табор виключно капіталістично-господарськими мотивами в політичних міркуваннях і рішеннях, що він інколи був схильний уважати „британське панування над нафтяними теренами Месопотамії одним із найважніших досягнень війни".[1]) „Великобританія", пише про англійських лібералів один американський історик, [2]) „Великобританія змагала передовсім розпучливо до того, щоб станути знову на здорові економічні підстави". „Вона прагнула дістати в свої руки всі господарські ресурси світа, які тільки якнебудь могла загарбати; вона завзято напосілася на те, щоб решту Европи поставити в залежність від себе. Але треба було Німеччині й іншим ворожим країнам (і теж Росії, В. К.) дарувати принаймні господарське життя, бож британська економічна потуга залежала теж від европейського господарського добробуту: аджеж як булоб Британії продавати, колиб ніхто не міг платити?"[3]) З таких міркувань було для англійських лібералів крайно небажано, що до рішаючого слова приходили ненажерливі націоналізми малих, тепер свою національну державу отримуючих або побільшуючих народів з їхнім мілітаризмом, з їхніми нападами на слабших сусідів, щоб серед загальної метушні стати по змозі як найшвидше „великодержавами". Бо „поки всі вони не заспокоїлися, не могло бути мови про мир і про відновлення нормальних ділових і торговельних взаємин, в чому британці (і в меншій мірі теж і американці, В. К.) перш за все инше були заінтересовані".[4])

З цих мотивів зверталася ліберальна Англія, щоб Німеччину з господарського боку по змозі щадити й перевести її в економічну залежність від Британії, в першу чергу проти Польщі. Раз ходило про це, щоб польські „апетити" спинити й теж і Польщу допровадити до залежности від англійського капіталу, то теж і Галичина зискувала в цій системі деяку, так сказати, вжиткову вартість. Це тим більше, що вона мала копальні нафти, які вправді не були занадто добрим гешефтом, але всеж якісь доходи могли давати, тим більше, що малу й слабу Галичину лекше можна булоб приневолити, щоб вона видала ці копальні під англійську контролю, аніж багато сильнішу, а до того під-

---

роже до галичан становище в книзі Dr. E. J. Dillon, The Peace Conference London (1920), яко приклад того, в якій значній мірі консерватисти віддавали рішення в справі Західної України просто польській і українській зброї.

[1]) Baker op. cit. Том II. ст. 215.

[2]) Op. cit. Том I. ст. 312.

[3]) Op. cit. Том II. ст. 215.

[4]) Baker op. cit. Том I. ст. 318.

тримувану Францією Польщу.[1]) Ці міркування чисто капіталістично-господарського роду виступали на зовні під видом „ідеалістичних“ гасел як ось „самовизначення народів“, „розоруження й світовий мир“, „свобода й демократичним способом виявлена воля народів“, — і англійські міркування цього роду були — щоб на цьому місці тільки торкнутися пізнішого обширнішого викладу про цю справу — одинокою точкою опори в европейській дипльоматії, яку мали галичане на Мировій Конференції в їхніх стараннях прихилити до себе антанту. Наскільки енергійно Lloyd George часами підтримував дипльоматично галичан, настільки теж і слаба була в дійсності ота точка опори. Французька піддержка Польщі випливала з міркувань чистої великодержавної політики сили. Для могутности, що більше! як французи це відчували, для самого існування Франції було створення сильної Польщі необхідністю, і тому добро Польщі було просто життєвим питанням Франції, за яким вона обстоювала так, як за своїми власними життєвими справами, навіть хочби коштом якихось своїх господарських втрат[2]). Але для Англії була Галичина лиш побічною справою. Це виявлялося не тільки в тому, що навіть ліберальна Англія ніколи не мала на думці оспорювати Польщі цілу етнографічно-українську Східну Галичину, тільки вважала західною границею Східної Галичини якусь лінію на схід від Сяну, так що з гори, навіть у тім випадку, колиб Англії вдалося було переперти „право“ Західної України „на самовизначення“, значні, з національного боку цілком переважно українські пограничні землі разом з Перемишлем оставалиб при Польщі[3]). Раз рішали про британське становище виключно капіталістично-господарські міркування, то Англія була окрім того ще й кождої хвилини з гори на те готова, щоб Галичини відректися, як тільки вона дісталаб за це якесь інше господарське відшкодування, або як тільки обстоювання „права“ галичан „на самовизначення“ потягалоб за собою більші господарські невигоди для Англії, аніж яканебудь інша розвязка цього питання, а хочби й така як окупація Галичини Польщею. На зовні виявлялося це в тому, що Англія ні трохи не змагала до заснування якоїсь галицької держави, тільки завзялась була лиш на те, щоб Галичину не дати Польщі[4]), готова зрештою чи то зарезервувати цю країну для Росії, чи то зробити з неї в цій чи іншій формі якийсь англійський мандат.

---

[1]) Пор. Karl Hoffmann Erdölpolitik. Berlin 1928.
[2]) Baker, op. cit. Том II, ст. 22.
[3]) Temperley, op. cit. Том VI, ст. 267.
[4]) „Те, чого Lloyd George бажав, було по перше перешкодити тому, щоб французи дістали в порівнанню з британцями за багато, і по друге, щоб досягнути такого миру, який німці підписалиб“, так дивиться на справу американський історик Baker, op. cit, Том II ст. 38.

Вяч. Миропільський.

Ґабор Костельник

бачвансько-руський поет і головний діяч бачвансько-руського літературного відродження.

Гоч ші од нас удалені,
а з духом ші вєдно з нами,
нє забул ші на родзіну,
ровну Бачку, мілі сіну.
Нє забул ші за валалі,
нє забул за векші, малі;
нє забул ші, знаме, прецо,
бо маш племеніте шерцо.
Нє забул ші блато густе,
ані жімске польо пусте,
нє забул ші шорі узкі,
нє забул ші народ Рускі.
Бо наш народ досц сінох ма
і по странє, а і дома;
як і дома, так по странє
шіцкі за просвіцованє.
Алє з Тобу ані єден,
пребачіш мі, баж ші єлень,
нє можу ше обегозац,
то ці муша шіцкі прізнац.
Твоя пісня, а вше нова;
Твоя „Дзівка Єфтайова";
Твоя пісня „Легіньові";
Твоя драма „Ґу Хрістові".
Шіцко, цо маш, Ті нам даваш,
і з тім за нас не забуваш;
а народ од Бога піта,
да пожієш многа літа.
Духовно нас добре кохаш,
хронікі нам шіцкі складаш.
Ті нам зложел ґраматіку,
Славні Ґабре Костельніку.

[...аш. Др. Ґабору Костельніку. Руски Календар за южнославяньских русинох. 1927. (рок виданя VII), с. 74].

Незвичайно цікавим і оригінальним явищем є бачкансько-руська діялєктична література, котра народжується на наших очах і на котру ми, на жаль, досі не звертаємо сливе ніякої уваги[1]), хоч в цій молодій літературі є вже річі високої мистецької вартости. Ще в серед. XVIII ст. закинула доля жменьку укра-

[1]) Так нпр. навіть такий старанний дослідник, як проф. Дм. Дорошенко, у своїм „Словянськім Світі" узглядиює історію, культурні рухи й літературу й Словаків, і словінців, і *поодиноких галузей* сербо-хорватського народу й *кашубів*, але ні словечком не згадує про національно-культурне пробудження та початки літератури бачванських русинів. Мовчать про них і всі історики укр. письменства.

їнських кольоністів з найдалі на захід висуненого кутка України — з Пряшівської Руси на південну окраїну тогочасної Австро-Угорщини, в Бачку й Славонію, які перейшли тепер до Югославії. Там, у Бачці повстали в серед. XVIII ст. перші кольонії бачванських русинів-українців, села Керестур і Коцур. Пізніше надходили потрохи ще переселенці з Пряшівщини, й українська кольонізація помалу поширювалася по Бачці й потім по Славонії. Закинуті серед сербського народнього „моря" ці невеличкі українські островки проістнували 150—180 років, заховуючи непохитно свою „руську" національність, своє національне імя, свою самобутність у звичаях, свою мову, котра, хоч в неї і ввійшло чимало сербських слів, заховала всі характеристичні ознаки дуже своєрідного пряшівського діялєкту української мови. Тепер цих бачванських русинів-українців є коло *двадцяти тисяч.* І не вважаючи на цю їх розмірну малочисленність і роскиданість у самій Бачці та Славонії та інші несприятливі обставини, серед них прокинувся останніми часами досить інтенсивний національно-культурний рух, повстало „Руске Народне Просвітне Дружтво", засновано школи з бачвансько-руською викладовою мовою, засновано часопис (тижневик) на тій же мові („Руські Новини"), зложено граматику бачвансько-руського діялєкту, видається (з 1920 року) щорічні калєндарі-альманахи, в яких поміщається більшу частину бачвансько-руських літературних творів — поезій, оповідань, драматичних нарисів, а також і невеличких наукових (головно історичних) розвідок то що, видається й окремі бачвансько-руські книжки і т. д. Словом, на наших очах повстає нова діялєктична галузь нашої української літератури. При тім, треба піднести, що бачвансько-руський культурний рух виявляє під оглядом культурним виразні пан-українські змагання, й діячі цього руху ясно підчеркують, що бачванські русини становлять частину українського народу, а їх мова, це вельми оригінальний та своєрідний діялєкт української мови.

При таких обставинах, коли розвиток діялєктичної літератури іде в парі зі свідомістю приналежности до української нації та української культури, його можна тільки вітати. В нас ширший розвиток діялєктичних літератур почався зовсім від недавна — в останніх роках XIX-го ст., та вже це наші діялєктичні літератури дали кілька першорядних письменницьких талантів, як Вас. Стефаник, М. Черемшина (Ів. Семанюк) і о. Г. Костельник. Діялектичні літератури вносять завжди своєрідні, оживлюючі струї в загально-літературну скарбницю, вносять такі мотиви, яких дуже часто не має (і можливо, що навіть і не може мати) письменство на „літературній" мові. З другого боку, не підлягає сумнівам, що принаймні деякі з визначних діялектичних письменників напевно не змоглиб творити так свобідно й досконало, якби довелося їм писати „літературною" мовою.

Особливий інтерес мають ті літератури на тих діялєктах, які сильно відріжняються від „літературної" мови, отже в нас особливо варті були б уваги літератури на діялєктах бойківськім,

лемківським, закарпатським, бачванським і поліським; в парі зі своєрідністю цих діялєктів іде й своєрідність психіки тих галузей українського народу, що говорять цими діялєктами, своєрідність їх звичаїв, способу життя і т. д. І ці своєрідні риси звичайно як раз дуже яскраво відбиваються в діялєктичних літературах. До створення й плекання цих діялєктичних літератур мусять схиляти ще й чисто практичні міркування: на окраїнах нашої національно-мовної території — на Закарпатті, в Поліссі, а тим більш на такім віддаленім від метрополії мовнім „острові“, як українські кольонії в Бачці, діялєкт це найліпша зброя проти спокусливих замахів усяких москвофілів, „панрусистів“ і їм подібних внутрішних і зовнішних ворогів нашої національної (національно-культурної) одности та нашого національно-культурного розвитку[1]). Що до наших кольоній у Бачці, то нема сумніву, що саме уживання діялєкту в великій мірі охоронює їх і від сербизації й від москвофільської або „панруської“ зарази та як найбільше сприяло бачвансько-руському літературному вінродженню й появі „бачванського Містраля“ — *Габора Костельника*, головного діяча бачванського відродження й найбільшого бачвансько-руського поета.

Дуже мало хто знає, що наш визначний фільософ та богослов і найталановитіший український церковний публіцист о. Гавриїл (по бачвански — Габор) Костельник є рівночасно з тим *високоталановитим бачвансько-руським поетом*.

Ще молоденьким хлопчиком почав Габор Костельник писати поезії на бачвансько-руськім діялєкті, а будучи 19-літним юнаком, у 1904 році видав перший збірничок своїх бачвансько-руських пісень п. н. „З мойого валала“. Книжочка ця знайшла дуже похвальну оцінку з боку Вол. Гнатюка, котрий присвятив молодому поетові специяльну статейку на сторінках „Літер.-Наук. Вістника“ — „Поетичний талант між бачванськими русинами“. Всетаки відгук на ці поезії був занадто слабий. Поезії мало хто читав:

---

[1]) Хто знайомий з умовинами культурного життя на Поліссі, на Лемківщині, на Закарпатті, той знає, як ріжні людці з москвофільського та „панруського“ і т. п. таборів використовують діялєктичні одміни тамошніх українських говорів для сіяння розбрату серед українського населення. На Поліссі до того ще прилучаються зазіхання короткозорих білоруським „імперіялістів“, які хотіли б бачити Полісся білоруським; цим білоруських зазіханням сприяють і жондові чинники і, що особливо дивно, деякі українські „учені“, близькі до Варшавського Укр. „Наукового“ Інституту, як нпр. *М. Кордуба*, котрий без жадного застереження називає старинну українську землю „П і н щ и н у“ (котра дала в свій час повчаючий приклад укр. патріотизму — за часів Хмельниччини, б і л о р у с ь к о ю!!!?). На Лемківщині знову певні чинники хотіли б використати лемківський діялєкт (з латинським альфабетом) знову для ін. ціле. На Закарпатті й особливо у Пряшівщині є тенденція розглядати місцеві українські говори, яко нарічча чехословацької мови і т. д. — Всім тим експериментам на українськім національнім тілі в великій мірі станули б на перешкоді уміле та розумне використання місцевих діялєктів і розвиток діялєктичних літератур, з рівночасним втяганням цих галузей української нації у сферу спільно-українського національно-культурного життя.

„Пісні мойо — слізочкі!
пісні мойо — широткі!
хто вас віта? — ах, ніхто!
хто вас чита? — заш ніхто!“

скаржився молодий поет. І цілком природно схотілося йому показатися зі своїми поезіями перед ширшим світом. Отже Г. Костельник почав писати по хорватськи. Уже в 1907 р. видав він збірник своїх хорватських поетичних творів „Romance i balade“, а в 1911 р. — другий збірник — „Žumberak — gorske simfonije“. Позатим багато поезій по хорватськи друкував Костельник у хорватських часописах: „Prosvjeta“, „Luč“, „Hrvatska Smotra“ та ін.; по хорватськи-ж (у журн. „Prosvjeta“) надрукував свої найліпші ліричні поезії „Trenuci“. Хорвати дуже прихильно привітали поетичну працю Костельника на хорватській мові. Безсумнівно, якби о. Костельник продовжував і далі писати свої поетичні твори по хорватськи, він би зайняв одно з найповажніших місць у сучасній хорватській літературі. Хорвати при зустрічах з українцями часом нарікають, кажучи: „ви, Українці, забрали нам одного з найздібніших наших, хорватських поетів — Костельника!“ — Дійсно, по великій війні о. Костельник вже зовсім перестав писати по хорватськи, а натомісць починає знову писати на бачвансько-руськім діялєкті ліричні поезії й „пісні“, оповідання віршем і прозою, вірші для дітей, короткі історичні нариси (хроніки), нарешті драми („Єфтайова дзівка“ й „Ґу Хрістові“), а рівночасно пише поетичні твори („Встань, Україно“, „Помершій донечці“, „Пісня Богові“ і т. д.) й українською літературною мовою; але треба признати, що найкращі, найзначніші та найдосконаліші під мистецьким оглядом поетичні твори написав він по хорватськи та *по бачванськи*.

Більшість бачвансько-руських творів Костельника становлять ліричні поезії й пісні. Майже всі ці бачванські ліричні поезії й пісні Костельника переняті тою особливою задушевністю й щирістю, тим особливим почуттям, тим своєрідним ліризмом, яким характеризується творчість майже всіх діялєктичних поетів. Це незвичайно цікаве явище, що у творчості поетів ріжних країв і ріжних націй, які пишуть на місцевих діялєктах, є багато спільних рис, багато отсього власне своєрідного задушевного ліризму поетичної простоти, глибокого безпосередного поетичного почуття. Це риси спільні й славнозвісному провансальському поетові Містралєві, й великому долішно-німецькому поетові Фр. Рейтерові, котрого деякі німці називають „третім у славній трійці найбільших німецьких поетів, яку становлять Ґете, Шілєр і Рейтер“, і незвичайно симпатичному, хоч і слабшому від двох перших, алєманському (швайцарському) ліриковi Гебелеві, й сицилійцеві Мелі, й багатьом іншим. Ці риси характеристичні були й більшості українських письменників першої пол. XIX ст., навіть Шевченкові в перший період його поетичної творчости (до

„Гайдамаків“[1]), поки українська література не піднялася над рівень провінціяльного, діялєктичного письменства.

Найчастіше у своїх поезіях згадує Костельник свою рідну Бачку, або своє рідне село Керестур:

„Бачко, моя Бачко!
У тім швеце шірім
Я за Тобу тужім
Нігда ше нє змірім.

Волїм Твойо піснї,
цо їх чуц вечаром,
якцо тоті пісні,
цо їх граю царом!

Волїм Твойо поля
зос житом зашаті,
як шіцкого швета
камені палати.

Ти мі шерцо дала,
па лєм Тебе воно
любі і розумі,
як лєм шерцо годно.

А у шірім швеце
ях през шерца жиєм —
я ту на роботі,
а о Тебе шнїєм“

Не менш гарячу і щиру любов висловлює Костельник у своїх бачванських поезіях і піснях до рідного села Керестура:

„Станьце лє! Чи нє чуєце?
Ідзе Божи глас по швеце,
по ровнїні шірцом лєці,
дзе долєці, жем там швеці,
як да з нїм сам Господь ідзе—
хто да Му ше нє поклонї?
...Чи уж знаце? розумїце?
— Дзвоня *керестурскі* дзвони!
. . . .
Чи сце були на кірбаю,
кед ше людзе позбераю
зос валалох доокола,
да ше вєдно Богу модля?
Цали швет ви прейсц можеце,
але нїгдзе нє найдзеце
кірбай, якцо керестурскі —
найславнєйши кірбай рускі!
. . . .
Дзе на швеце іще так ше
шпіва, плаче і радує?
Шак Керестур — руска слава!
двацец езром мац і глава!
Дзеці свойо розсипані
вон под свойо крилда збера —
у далекій цудзей страні
вон руснаком *дом* і *вера*!“

Червоною ниткою через поезії тай через інші твори Костельника проходить отся любов до Бачки й Керестура та їх поетична ідеалізація. У своїх бачванських поезіях Костельник то — ще яко молодий хлопець — покидаючи рідну Бачку, прощається, то згадує її під час науки на чужині („Поздрав дому“, „Дом і цудзина“, „Доме, доме нєзабутни!“... і баг. ін.), то вже в пізнішому віці змальовує поетичні образи керестурського та взагалі бачвансько-руського життя, керестурський „кірбай“, „керестурську“ неділю („Нєт то красше нїч на швеце, як нєдзеля у нас в лєце“...), літні вечори у Керестурі („Вечарнї шпіви“[1]),

[1]) На цю подібність діялєктичних літератур і зокрема на велику духову спорідненість провансальської й р а н н ь о ї української літератури, на властивий їм усім своєрідний глибокий ліризм, задушевність, щирість, безпосередність, поетичну простоту і т. п., вказував уже знаменитий знавець провансальської літератури (давньої й новішої), покійний професор західно-європ. літератур у Харківськім Університеті *Соловйов*.

[1]) „Вечар по роботох, кед жем одпочива,
Пісня зоз улїци на улїцу плїва —
шпіваю леґинє, шпіваю дзівчата,
з пісню ше озива кажда душа млада.
Пісня пісню гонї
у моїм валалє,
у рускім валалє
на бачванськей ровнї.

керестурського „легіня“ (юнака), керестурського багатія-селянина, „першого газду у валале“ і поруч з ним керестурського „філозофа у варошу“, „наїсцез щешлївого“ чоловіка („Два животи“), керестурського танцюристу, що дуже любив танцювати, але танцював як медвідь („Михал Пашо“), то знову передає думки й настрої бачванця, котрого спокушують оповідання, що десь за

морйом широкім
там дзешкаль єст Амеріка —
велька, богата, ненежна,
а прі фабрікі фабріка...,

та котрий кінець кінцем відганяє від себе спокусливі мрії про багату й грошовиту Америку і лишається вірний своїй рідній Бачці:

„ша най лєм себе там будзе,
гоч рай, а нє Амеріка...
. . . .
Нєт за мнє швета, як Бачка!
По єй широкей ровнїні
на красніх коньох ше вожім,
а вшадзі стретім родзіні —
гоч кадзі скруцім, — родзіні!
Знам хто ту біва у хіжох,
і хто у гробох спочіва —
жем ме ту тріма і небо!
кажда ше грудка озива —
ґу мнє, як мац, ше озіва!
Бачко! кед в лєце зародзіш,
па кед попатрім ше на це,
шерцо мі трепе з радосці,
як Твойо клаше шуцаце —
клаше богате, шуцаце“. („Пісня Бачваня“).

„Най лєм себе там будзе, хоч рай, а нє Амеріка!... Нєт за мнє швета, як Бачка!“... Ці слова можна б поставити поруч зі знаменитими молитвенними словами, зверненими до Бога, славного українця польської культури: „Daj mi Ukrainę w niebie!“

Нарешті, в інших поезіях звертається бачвансько-руський поет-патріот до своїх братів — бачванських русинів із закликом до національної праці, до національно-культурного відродження. Найкраща і найважніша з цих „громадських“ поезій Костель-

---

Ґірмі глас леґиньох, як ґірмі у хмарох.
Гей, а глас дзівчатох — якцо глас шкорванкох;
лєм як да ше баві, лєм як да ше шмеє:
лала — лала — лала, леле — леле — леле...
Пісня пісню гонї,
кажду хижу руша,
кажду душу руша
на бачванськей ровні...

Цей вірш („Вечарні шпіви“) є мабуть одним із найкращих серед поезій Костельника, присвячених Бачці. Обмежені розміром журнальної статті, ми, на жаль, не можемо навести його в цілості (всього в нім 64 рядки),

Поруч із цим віршем треба поставити просту, але дуже гарну бачванську поезію Костельника „Орачова пісня“, що своїм щирим ліризмом і свіжим, безпосереднім „духом села“ нагадує алеманські поезії Гебеля.

ника „Станьце, станьце, браца мойо!", котру бачванські русини прийняли з найбільшим захопленням, як *національну пісню* й яка стала для них немов національним гимном. Як відомо, „громадська" поетична творчість це з мистецького погляду дуже слизький шлях. Пишучи на громадянські мотиви, поет раз-у-раз стає перед небезпекою від мистецтва перейти в область пустопорожньої, „барабанної" реторики. Реторизмом страждають дуже часто поезії на громадські теми навіть великих поетів. Поезія не зносить звульґаризованих („пошлих") фраз, але такими фразами звичайно наповнюють патріотичні поети свої вірші на громадські мотиви, і замість поезії виходить найчастіше ура-патріотична віршована публіцистика, найчастіше дешевенького ґатунку. Але Костельник щасливо оминув цю небезпеку. Його „громадсько-поетичний" заклик вийшов дійсно поетичним, — і певно саме тому так припав до серця бачванським русинам і зворушив їх думки й почування. Свої думки, бажання й вимоги до рідного краю він передав у поетичних образах:

...„і по польох і по лєсох
жвірі жію: єдза, пію.
А нє шею, і нє коша,
і нє преду і нє шію —
алє зато — *шмати* ноша!
Жію, як уж жвірі жію:
шпя, ставаю, пію, єдза...
Алє цо су? То нє знаю(ть),
і другім то нє поведза!
Як ше родза, так і гіню —
през язика і през мена,
през памеці, през спомена!
Станьце, станьце, браца
мойо!
З жемі ві ше, подзвігніце—
Хто сце? цо сце? Дзе ваш язік?
Яке мено ві ношіце?
През язіка і през мена
і през шерца і през души
чи то так нам жіц?
Нє жіц — алє гніц,
през памеці, през спомена!
Станьце браца. най у каждім
шерцо ше вам руші!
Нацо красна хіжа, кед є
пуста — кед нєт у нєй ґазди?
розвалї ше і розпаднє —
діждж і вітор ю вивраці!"...

Цій поезії можна закинути *недосконалість форми*, тим більше, що поет (як це міг уже побачити й читач навіть з тих коротеньких уривків поезій Костельника, які ми наводили вище) може творити й з формального боку досконалі поетичні твори. Та рівночасно, слід признати, що в цім громадськім вірші — „Станьце, станьце, браца мойо!" поет зумів передати громадський заклик не тріскучими реторичними фразами, а справді мистецькими образами, як це можна бачити з наведеної тут частини віршу.

Бачванські русини дуже охоче деклямують і співають цей вірш і вважають його одним з найліпших у своїй місцевій поезії. Окремі уривки з цього віршу зробилися їх улюбленими афоризмами, як напр.:

„Нацо народ, цо през шерца,
цо през мена, през язика,
цо през кнїжки, през науки?"

або: „Хторе древко нє заквіта,
тото ше виціна —
народ тот препаднє, цо ше
ґу нєбу нє спіна!"

(Далі буде).

З ТВОРЧОСТИ МОЛОДИХ.

Рожа Коритко.

Мамо!

(Памяти моеї Матусі).

Мамо чуєш? Щож Ти робиш?
Біля Тебе я, ось глянь!
Мамо, Мамо! Озовися!
Найдорожча Мамо, встань!

Я приїхала до Тебе,
Ось я стою, подивись.
Твоїх пестощів бажаю,
Мамо, Мамо усміхнись!

Мамо, що ті свічі роблять,
Біля Тебе й Твоїх ніг?..
Мамо, Мамо! Озовися!
Мамо, біль на груди ліг.

Мамо, чом так людей повно
В вікнах мають хоругви,
Запряжені сиві коні —
На когож то ждуть вони?

Мамо, чуєш? Хтось приїхав,
Хтось у чорному фелоні...
Чи не віриш? — Біля хати,
Пристанули наші коні.

Мамо, Мамо — чи не чуєш,
Хтось вже править молитви,
Мамо, Мамо, чи далеко,
Відїзджаєш від нас Ти?

Ах, матусю! Ще так вчасно...
Ще лиш осьма — ранній час!
Гей, кудиж Ти найдорожча,
Відїзджаєш вже від нас?

Тиж казала, що приїдеш,
Ще колись до Старуні,
Мамо! Мамо! Щож Ти робиш?
Біль, розпука у мені!

— — — — — — — — — — —

Світ цілий немов могила,
Зникло сонце — луч погас...
Мамо! Гляньте ще в останнє,
Ось я стою біля Вас!

29, 30 і 31. I. 1931.

Ф. Невестюк.

Молитви.

I.

Скажи мнѣ, Господи, путь,
въ Оньже пойду... Псал. CXIII.

Всевишній Творче! Ось перед Тобою
Ми знов із своїм серцем і думками.
Шукаючи душевного спокою,
Приходимо до Тебе із мольбою,
Як предки наші ще перед віками.

Забувши, що Ти Правда віковічна,
Ми Правду на землі знайти хотіли,
Та стрінула нас доля зла, трагічна:
Ми наче та дитина безпомічна
І досі ще блукаємо без цілі.

У пітьмі ми без світла заблудили,
Звернули в бік дорогою крутою;
По нетрях віру серця розгубили
І так розбиті стали край могили...
Над нами смерть примарою страшною.

Тож дай нам, Творче, силу і натхніння
На діло чесне і святе здобутись:
Влий нам в серця ясного просвітління
І поведи нас всіх на шлях спасіння;
Дай нам на путь правдиву навернутись..

II.

Всевишній Творче! Де нам заховатись
Від бур життєйських під лиху годину?
Від кого помочі нам сподіватись?
Де пристань та, щоб з Кораблем удатись,
Закинуть якор свій хоч на хвилину?

Про Тебе, Творче, довго ми не знали,
Забули доброту Твою Господню;
Ні молитов Тобі не посилали,
Ні духа свойого не піднімали
І дух наш впав у темную безодню.

Тож дай нам, Творче, міць непобориму,
Щоб ми могли славить Твою доброту.
Та не як та товпа Єрусалиму,
Що нині славословила без стриму,
А завтра повела аж на Голготу.

Ми віримо: Твій Дух зійде над нами,
Заблисне світлом наче зоря ранна.

І розжене темряву ген світами.
Тож дай Тобі нескверними устами
І серцем чистим заспівать: Осанна!..

III.

Всевишній Творче! Ось перед Тобою
Ми знов із своїм серцем і думками:
Дорогами крутими самотою,
З постійною в душі своїй тугою
Нам годі вже блукати манівцями.

Мов та ростина, що скидає цвіти,
Без сонця і сама всиха помалу,
Так ми готові згинути, змарніти,
А дух наш може впасти в темні сіти,
Блукаючи без віри й ідеалу.

Тому сьогодня, Творче, ми з піснями
Прийшли до Тебе батьківським звичаєм
І тихими дешевими словами,
Як цар Давид колись взивав псальмами,
Так ми з лгибин душі Тебе взиваєм:

Дай скинути з душі тяжкі окови
І на діло святе дай нам здобутись:
Шляхом Твоєї Правди і Любови
Дійти вкінці до щастя і обнови...
Дай нам на путь правдиву навернутись

П. Фридрих Муккерман. S. I.

Ґенеральний штаб світової революції.

Тепер уже добре відомо, скільки коштувало большевиків зреволюціонізування Еспанії — чотириста міліонів корон чеських! Громадянству все ж не відомо те, що я довідався від свідків: еспанські революціонери підчас протирелігійного заколоту були в постійному звязку з Москвою. Зокрема ж у Катальонії, де революція поволі розгойдувалася, купчилися накази з Кремлю, аж нарешті викликали справжню більшевицьку брутальність. Один із моїх еспанських довірників, який мав нагоду стежити за звязком революціонерів із Москвою, визначив ситуацію такими словами: все було як за війни, де ґенеральний штаб наказував аж до передніх лав.

І правда, всі комуністичні розрухи по усіх землях і частинах світу кермовані зі спільної совітсько-російської централі, що їх піддержує грішми.

Так, напр. відомо, що в Індії всі поодинокі революційні відділи найріжніших каст і племен, які раніше ворогували — тепер кермовані Москвою, а тим і злучені. Большевицький ґенштаб є їх віддаленим мозком, що веде їх систематично до однієї мети: до світової революції! Так є і в Европі. Ось нещодавно можна було встановити на підставі інформацій „Безбожніка", совітського безвірницького часопису, звязок рурських комуністів із Москвою. Це нарешті доводить і ціла совітська преса, а саме — що всі місцеві революції, більші чи менші, відбуваються на наказ із Москви, що всі революціонери й переворотові сили мають спільну команду в СССР., звідки йдуть накази через совітські делєгації, торговельні місії й т. д.

Світова революція є вже тепер чудово організованою, всілякі заколоти в поодиноких землях є тільки віщунами майбутньої жахливої катастрофи. Рівночасно вони є своєрідною ґверіллю, яка має за завдання ослабити влади поодиноких міщанських земель. Совітський генштаб швидко міняє свої диспозиції, хутко призначає заколот тут, зараз же десь інде, а тимчасом вишколює в запіллі старшин революції, своїх ҐПУ-їстів, таємну армію, яку школить у боях проти поліції й жандармерії, яких навчає будувати барикади, нападати, нищити шляхи сполучення.

Московські агітатори дуже добре плачені, а взагалі на зреволюціонізування йдуть великі гроші, нпр., у Німеччині большевики мають велику підмогу в незадоволених масах, які не можуть устояти проти спокусливих комуністичних гасел. Це гроші на революцію видобуває совітський ґенштаб із голоду й рабської праці нещасного російського народу.

Для внутрішньої й закордонної політики держав, загрожених большевицьким генштабом і його воєнною скарбницею, конче треба вжити заходів. З огляду на большевицьке змагання зробити світовий переворот, внутрішні суперечности в кожній державі тратять своє значіння і прямо по диктаторськи росте потреба рівности людей, що має головною метою спільну оборону проти смертельного ворога, який загрожує державам й народам.

А в напрямку закордонному? Поки европейські держави не зрозуміють, що їм із Москви загрожує загибіль і будуть продовжувати свою смішну й ганебну гру, яка почалася в Версалі й продовжується тепер при обміркуванні Гуверової пропозиції. Держави будуть одна від однієї замикатися митними кордонами, старе суперництво все буде проявлятися в щораз нових формах, а хорі держави будуть своє утле здоровля ще більше підточувати. Це все якраз має припинитися, коли пізнають свого спільного ворога, що сидить у Москві, який оточив цілий світ, який зєднав всі культурні ворожі сили проти цивілізації й який має стільки золота, скільки европейським фінансістам ніколи й не снилося. Світову небезпеку вже спостережено. Провідні англійські ґазети, як „Times" і „Daily Mail", надрукували низку статтей, де ясно сказано, що не поможе розвязання репараційних і господарських питань — якщо не розвяжуть їх із огляду на

загрозливу совітську небезпеку. І французька преса вітрить, а Нюйорська торговельна комора розриває з Совітами звязок.

Новий „капіталістичний“ Сталінів тяг є лише зручним викрутом таємного совітського ґенерального штабу світової революції і світова преса має новий обовязок звертати увагу на спільного ворога, який усіма діявольськими засобами воєнної штуки приправляє упадок і знищення свободи й індивідуальности всіх культурних придбань, релігії й ідеалів.

Тим спільним ворогом є більшевизм!

(Переклад із чеського „Lidove Listy“, органу Чеської Католицької Партії з 12.VII. 1931. р. ч. 157.

ХРОНІКА.

† Микола Леонтієвич Юнаків.

Україна, а зокрема українська еміґрація, понесла нову тяжку і болючу втрату. 1 серпня с. р. в Тарнові помер визначний і заслужений воєнний муж, чоловік ще мало оцінений, генерал-полковник ґенерального штабу — професор Миколаївської Військової Академії Микола Леонтієвич Юнаків.

Цій видатній постаті в російській армії, а ще більше в українській, належиться присвятити кілька слів для звеличання його памяти.

Походив він з козацько-шляхетської військової родини. Дід його був полковником Бугського козачого полку й мав великий маєток в Херсонщині, а батько ґенералом-командантом 7. армійського корпусу. Микола Юнаків родився 1871 р. в м. Чугуєві Харківської губ.

Середню освіту пройшов в кадетськім корпусі в г. Орлі, а воєнну освіту в Павловській Військовій Школі. Скінчив її як перший ученик, за що імя його вписали на мармурову таблицю школи й за що одержав право бути причисленим до лейб-ґвардії Семеновського полку. Будучи там шість літ, пройшов вищу військову освіту в Миколаївській Академії Генерального Штабу. По скінченні її в 1897 р. десять літ працював на ріжних становищах включно до начальника штабу дивізії й тоді ж почав працювати на військово-педагогічному полі: читав лекції військових наук в офіцерській стрілковій школі в Оранієнбавмі (під Петербургом), в Корпусі Пажів, а також в петербурських юнкерських школах. Писав в „Русскім Інваліді“ (загально-військовий офіціоз) і в журналі офіцерської стрілкової школи. Окремо видав брошури „Ночной бой“ і „Пособіе къ чтенію плановъ и картъ“.

В 1907 р. призначили Юнакова завідувати учнями (старшинами) Академії Генерального Штабу, що відкрило йому можли-

вість викладати лєкції військових наук в Академії й віддатися зовсім військовим студіям.

Два роки працює невтомно над цінним двох-томовим твором „Похід Карла XII на Україну в 1708 і 1709 роках“, де освітлює його з погляду воєнної науки. Ця його праця була габілітаційною на становище надзвичайного професора воєнного мистецтва у Військовій Академії, яким його іменовано 1910 р. В тому ж часі Російська Академія Наук признала Юнакову почесну нагороду — премію графа Уварова. Згадана праця була видрукована у виданнях „Труды Русскаго Военно-Историческаго Общества“.

На другий рік (1911) Юнаків випускає нову працю: „Русско-японская война 1904—1905 г.г.“ за що стає звичайним професором Академії. Тодіж став і професором Воєнно-морської Академії.

Як генштабіст і професор, разом ще зількома молодими талановитими старшинами був цінений і знаний в військово-научних кругах Росії і на нього покладали великі надії. Одначе професорував він в Академії не довго. Це тому, що Юнаків враз з іншими професорами Академії обстоював реорганізацію метод і програм науки в Академії, подібно до реформ, зроблених ген. Фошом, тодішним начальником французької Військової Академії. За це не подобався воєнному міністрові ген. Сухомлинову, чоловікові з відомим іменем, але знаному ретроградові. Пізніше в світовій війні вияснилось, що Ген. Сухомлинов у великій мірі був винен за недостаточний запас старшинських воєнних кадрів і за слабу технічну підготовку Росії до затяжної війни. Попавши в неласку Ген. Сухомлинова, Юнаків, вже тоді генерал-майор (з кінця 1912 р.) мусів покинути професуру в Академії 1914 р., а заняти посаду команданта бригади 37 пішої дивізії (Петерсбург), минаючи 20 протегованих кандидатів на це становище, на якім виступив у велику війну. Пізніще займав пости: начальника штабу 25 корпусу, начальника штабу 4 армії, тодіж був іменований генерал-лєйтенантом (з м. квітня 1916 р.); далі був командантом 7 корпусу, генералом для доручень при головнокомандуючім румунським фронтом (ген. Щербачові) і від жовтня 1917 р. командуючим 8 армією (штаб в Могилеві Подільскім).

З українським рухом запізнався він весною 1917 р., будучи начальником штабу 4 армії. Почав ближче приглядатися до українства, коли на фронті почався процес українізації в ріжних його формах. Спочатку інтуїтивно (як зазначив сам ген. Юнаків), а пізніше з більше ясною ідеєю зачав творити основи для українського війська, до якої ідеї схиляли Юнакова і упадок петроградської власти і розвал російської армії. Українська воєнна маса була матеріялом для можливого сотворення здорового війська. Значить і національний сантимент, і з другого боку впоєний кожному порядному воякові інстинкт зберігти армію як силу, спрямували його в сторону українства. У 8-ій армії ген.

Юнаків застав українізацію окремих частин армії. Її проводив український воєнний комісар армії сот. Марченко по директивах з Києва від Центральної Ради, який був, очевидно, вузьким партійцем тодішнього українства, бо відносився до ген. Юнакова здержливо, за „генеральство" і довголітню службу в російській армії. До тогож ген. Юнаків обстоював доцільність обережної і постепенної українізації з мотивів кваліфікаційного добору армії, хоч виразно прихилився на сторону українства. Пізніше виявилось, що Марченко слаба постать, бо при першім натиску анархізованого вояцтва втік. Армія розпадалася. Центральна Рада не зуміла сотворити якоїсь кріпкої воєнної сили — першої основи всякого нового державного організму. Все розпадалося кругом. Ген. Юнаків з ослабленими нервами (а ще до того з унаслідженою від батька мігреною) покидає фронт в останніх днях 1917 р.

В липні 1918 р. воєнний міністр гетьманського правительства ген. Рогоза, бувший командант 4 армії, в якій ген. Юнаків був начальником штабу, призначив його головою комісії для сотворення на Україні Воєнних Шкіл, потім начальником Головної Військової Шкільної Управи; пізніше начальником Академії Генерального Штабу (яка мала бути сотворена).

Після слів ген. Юнакова „на авдієнції в Гетьмана Скоропадського перед вступом на службу, Гетьман нагадав мені, що вступаючи на службу, беру на себе обовязок служити Незалежній Україні (підкреслення небіжчика) і порадив як найскоріще удосконалитися в українській мові".

При Директорії служив: Помічником Головного Інспектора військ; плянівщиком Головної Геодезійної Управи, начальником якої був визначний в Росії воєнний геодет ген. Коваль-Медвецький, що помер у Варшаві на еміграції; потім начальником штабу Головного Отамана; в один час військовим міністром; воєнним радником при дипльоматичній місії у Варшаві; пізніше на еміграції головою Вищої Військової Ради і головою Воєнно-Історичного Товариства.

В особі покійного зійшов в могилу найбільший військовий спеціяліст України. У світовій війні був добре знаний і цінений в російській армії, де серед вищого генералітету мав широкі звязки і знакомства. Не знати як відізвались на смерть ген. Юнакова заграничні емігрантські російські круги. В Польщі памяті ген. Юнакова присвятив великий і прихильний некрольог в газеті „За Свободу" 18/VIII ген. Симанський, який кореспондував з Покійним.

Він характеризує його так: „Якби осталась була Росія не більшевицькою, то смерть ген. Юнакова не могла би пройти непомітною. Це був безумовно талановитий чоловік, який добре розбирався в кожнім питанні воєнного діла й який мав у воєнних справах безперечно правильні погляди".

Вічна Йому Память!

До біографії Евгена Чикаленка. 20. червня 1929. року помер Е. Чикаленко, відомий український культурний діяч видавець щоденника „Рада“ в Києві (1907—1914), добродій „Акад. Дому“ й ін. інституцій. Завдяки його широким звязкам з українськими літературними й науковими діячами він дуже важна для нас людина. Матеріяли до його біографії — це, переважно, матеріяли до культурної, а то й політичної історії України. Тому піднотуємо важніші праці в цьому напрямі. І так вже за життя Чикаленка подано його біографію в „Письмі з Просвіти“, чч. 23—24 і також за життя ще друковані його спогади: частинно в ЛНВ. під наг. „Уривок зі спогадів“ (1924, кн. V—XII.), а в цілому накл. „Діла“ 1925 р. п. н. „Спогади“ у 3-ох томах. У „Спогадах“ пребагато цікавого для дослідника укр. літератури, зокрема про таких людей: Б. Грінченко, Д. Мордовець, М. Коцюбинський, В. Винниченко й ін.; менших: Ніщинський, Александрів, і т. д.; для історика про „громади“, книжні справи, наукові й т. п. Смерть Чикаленка, крім некрольоґів (у Тризубі“, 1929, ч. 42. й ін.), маємо ширшу згадку В. Дорошенка, п. н. „Евген Чикаленко“ (ЛНВ. 1929, кн. VII—VIII.). Пізніше появилися такі причини: дочки покійного, Ганни, п. н. „Матеріяли до біографії Евгена Чикаленка“ (ЛНВ. 1930, кн. VI, VII—VIII.), і ст. д-ра С. Годованого, п. н. „Із листування Е. Чикаленка“ („Діло“, 1931, чч. 134. і 135.). Перша стаття дає цікаві причинки до ґенези нарису М. Коцюбинського „Intermezzo“, виказуючи фактичний підклад сюжету, те саме для деяких творів Карпенка—Карого. Довідуємося звідси, що славний нещасний Матюша зі „Суєти“ — це саме Ганна Чикаленко, що мусіла деклямувати вірші перед гістьми і про причину того. У статті дра Годованого маємо уривки з листів Чикаленка до Ст. Стечишина, сел. з Глещави (тереб. пов.), що ілюструють еміґраційне життя покійного. Врешті просто копальнею всяких відомостей про наших письменників є „Щоденник“ Чикаленка, вид. цього року накл. „Червоної Калини“ (гл. Рецензії в ч. 5—6). Тут маємо дуже багато відомостей про творчість В. Винниченка, про укр. театральні трупи, деяких нових тоді письменників, тощо. Звертаємо на ці твори увагу дослідників укр. літератури: це просто криниця відомостей. Годиться, врешті, згадати, що деякі дані до біографії Чикаленка є у „Хроніці Наук. Тов. ім. Шевченка“ ч. 69—70. (1930. р.) на сс. 134 — 135.

Причинки до історії Української Держави 1918 року. Видана мин. року праця проф. *Дмитра Дорошенка* „Українська Гетьманська Держава“ започаткувала наукове вивчення історії наших визвольних змагань, про які ми довідувалися лише з мемуарів. Звісно, історик підходить до мемуарів з усякими застереженнями (суб'єктивности, забуття, умисного промовчання або тенденційности з боку авторів), а це мусить відноситися й до недавного нашого державного будівництва. Але мимо великої скількости

документів, заміщених у праці пр. Д., вона не діждалася в нас іще належної оцінки. Крім прихильної нотатки в „Поступі“, рецензії (*Сірополка* в ЛНВ. 1930, XI. і *Гн. Лазаревського* у зб. „За державність“, т. II.) були поверховні (Сіроп.) й тенденційні (Лазаревського). Згадану працю доповняють цікаві речі, що їх опубліковано згодом. „Літопис Червоної Калини“ 1930, чч. X—XII приніс спомини дра *Мирона Кордуби* „В посольстві до гетьмана“, де автор розказує, що німецьке командування пропонувало гетьманський уряд пок. Е. Х. Чикаленкові. Чик. пропозиції не приняв і гетьманщини з ласки німців не було. З історії пр. Д. видко-що Г. Скоропадського не „висинули німці, як це каже др. Кордуба). Ширше про це пише п. *Д. Ґреголинський* у ст. „Темні місця в „Відродженні Нації“ Винниченка“, „Діло“, 1931, ч. 6. (різдвяне). Оба автори пишуть на основі інформацій пок. Чикаленка і дають цікавий причинок до нашої історії. Не менше цікава посмертна ст. дра *Яр. Окуневського* „Розмова з архикнязем Вільгельмом дня 4. серпня 1918. року,“ („Діло“ з 8., 9. й 10. V. 1931.). Довідуємося, що арх. Вільгельм ставився неприхильно до Гетьмана. Були поголоски, що він хотів стати українським монархом і звідси ця неприхильність. Арх. Вільгельм, очевидно, заперечує це. В 3-тому ч. „Дзвонів“ поміщено також статтю „В нетрах баламуцтва“ що кидає багато нового світла на деякі факти з того часу. Це все доповнення праці проф. Дорошенка що дають фактичний матеріял для історика.

Книжку дра Костя Левицького „Великий зрив“ (про Галичину в 1918. році), видала з поч. липня ц. р. „Червона Калина“; одначе вона підпала конфіскаті за деякі місця. Т-во друкує книжку наново. Таксамо „Р і д н а Ш к о л а“ друкує наново свій ю в і л е й н и й з б і р н и к, теж зайнятий свого часу, про що ми доносили у 2-му числі „Дзвонів“. Зате брошура „А з б у к а н а ц і ї“ (диви там само) сконфіскована в цілому. Рецензії на ці книжки будуть у „Дзвонах“ по їх виході з друку.

Микола Матіїв Мельник, як довідуємося, приготовляє осібне видання з б і р к и с в о ї х л і р и к і л і р и ч н и х п о е м, розкинених по ріжних журналах („Літ. Наук. Вісник“, „Світ“ і ін.), а також часописах („Діло“, „Новий Час“, „Громадський Голос“ і ін.), й тому ширше незвісних. Між ними містяться речі високо артистичні (зокрема поема „Паде пожовклий лист“, друк в ЛНВ. 1927, кн. XII.) тому збірка буде гарним вкладом у нашу літературу. Недавно видала „Черв. Калина“ збірку його оповідань („На чорній дорозі“, 1930). (Гл. Рецензії).

„Програма Шашкевичівського свята“. Під таким наголовком видано в Золочеві невеличку брошурку, що інформує як устроювати свята в честь Маркіяна Шашкевича. У вступі „Від Редакції“ (часопису „Шашкевичівські вісти“ в Золочеві) заохочується громадянство до заведення в листопаді щороку

свята Шашкевича, подібно як у лютім святкується свято Шевченка. Дохід зі свят треба призначити на викуп Білої Гори в Підлисі. Брошура дає цю інформацію в формі точок на свято Шашкевича. Вони такі: І. Молитва „Боже Великий Єдиний", II. Отворення свята (вступне слово), III. Побратимови. (вірш Ш.), IV. Життєпис Маркіяна Шашкевича, V. Підлисє (вірш Ш.), VI. Псальми Русланові (пс. 2.), VII. Цвітка дрібная (вірш Ш.), VIII. Ціль товариства (Маркіяна Шашкевича, засн. 1912, р. в Золочеві). Точки подані в повному тексті. Це, очевидно, може бути підручником для уладження таких свят. — Гарний почин можна лише щиро повитати. Якби так, за почином Золочева, пішли наші міста, то ми стали б духово сильніші. Уявляємо собі це так, щоби кожний повіт пригадував усьому народові визначних людей, що вийшли з нього, чи то здвигненням памятника, чи бодай вмурованням пропамятної таблиці в церкві. Певно, що академій у їх честь уряджувати не муситься (хоч для визначніших можна прим. що 5 чи 10 літ), але можна бодай заходом повіту видати їх короткий життєпис. Тоді кожний повіт (чи місцевість) виказали б чим їх уроджені причинилися для добра чи слави своєї Нації чи Церкви.

Міжнародній зїзд літературознавців у Будапешті відбувся 20—24 травня ц. р. Крім багатьох угорських знавців, взяло в нім участь більш 40 учених. Українських, російських, а також і англійських учених серед учасників зїзду не було, що безперечно негативно відбилося на працях зїзду, бо, як відомо, саме сх.-словянські (українські та російські) й англійські учені, поруч з німецькими, найбільше причинилися до розроблення методольогії літоратурознавства. Всетаки на зїзді відчитали кілька дуже цікавих і цінних рефератів, головно німецькі учені. На особливу увагу заслуговував реферат Надлера „Literatur, Rasse, Volk", в котрім референт підносив значіння національности й етнічного (расового) походження письменника. Як відомо, питання це висувають тепер і деякі з українських методольогів, нпр. проф. Чижевський, доц. К. Чехович і особливо проф. В. Заїкин. Взагалі, в рефератах, виголошених на зїзді, помічалися змагання вивести літературознавство з нетрів шкільного історико-фільольогізму та яскраво відбивалися течії естетична, соціольогічна та ін. (Докладніший перегляд обрад цього зїзду подамо в одному з ближчих чисел „Дзвонів").

Ucrainica. У журналі „Zeitschrift für östeurop. Geschichte" за 1931. рік появилися такі статті з области українознавства: A. Pogodin, Der Bericht der russischen Chronik über die Gründung des russischen Staates у кн. 2 (у цій справі появилася ще мин. року невідмічена в нас книжечка В. Крохина: Начало рускаго государства въ свѣтлѣ новыхъ данныхъ, Париж 1930.); R. Stuppenrich, Teofan Prokopovič in Rom, і в. кн. 3; A Eršov, Geldrechnung und Münze in der Ucraine des 17. u. 18. Jhrhdte auf Grund der ukrainischen Historiographie von 1918. bis 1929., ib., кн. 3.

Минулого ще року появилися у „Запискахъ Русскаго Историческаго Общества въ Прагѣ“ (т. II, 1930) статті: М. Б. Шахматова, Платонъ въ древней Руси, і доповнення до неї: Дм. Чижевській, Платонъ въ др. Руси.

Нові книжки про Радянщину. Цього року появилося в нас доволі книжок, які описують большевицьку неволю. Про книжки, що описують Соловецьку каторгу, прочитають читачі рецензії у „Дзвонах“. Але й неукраїнці, що були в Рад. довший час описують жахливе пекло. Німець др. Теодор Зайберт (Seibert) видав цього року в Мюнхені книжку п. н. „Das rote Russland“, з якої виїмок надрукований в укр. перекладі в ЛНВ. 1931, кн. VII.—VIII. п. н. „Боротьба за доріст в СССР“. Замітку про цю книжку подав і перемиський „Укр. Голос“ 1931. ч. 28. п. н. „Що бачить німець на Радянщині?“ Другу книжку видав (також цього року) поляк С. Мацкевич п. н., „Myśl w obcęgach“ Варшава, 1931. Виїмок з неї, про відношення большевиків до релігії, надрукувала в перекладі „Мета“ 1931. ч. 21 п. н. „Церква й релігія в Большевії“.

Релігійний поділ населення в ЧСР на основі переписі з грудня 1930. р.

Віра (церква)	Чехія	Морава-Шлеськ	Словач.	Закарп.	Разом
римокат.	5.316.340	3.061.179	2.386.264	69.140	10.833.423
грекокат.	7.968	4.130	213.794	359.514	585.406
вірм.-кат.	25	4	4	—	33
ческ.-брит.-ев.	199.677	92.656	5.943	909	299.185
нім.-еванг.	99.453	28.256	1.496	85	129.290
авгсб.-еван.	288	47.936	135	24	48.383
еванг.-(Слов.)	3.802	1.578	400.232	1.654	407.266
реформована	1.456	1.154	145.862	70.879	219.351
Бр. Єднота	5.524	170	57	3	5.754
правосл.	14.828	9.695	9.073	111.987	145.583
чесько-сл.	617.927	161.353	11.575	2.232	793.092
старокат.	17.827	4.749	147	24	22.747
жидівська	76.348	41.278	136.668	102.474	356.768
решт. і непод.	20.674	5.766	4.478	1.828	32.646
без релігії	727.084	104.768	16.903	4.962	853.717

Безвірців прибуло процентово найбільше в найменш культурних краях. На Закарпатті число безвірців зросло на 324%, на Словаччині 148%, на Моравщині і Шлеську 79%, а в Чехії самій на $10^1/_2$%. Ось так на 1000 мешк. Чехії безвірців є 102·3 (в 1921. р. 98.6), на Моравщині і Шлеську 29.4 (17.5), на Словаччині 5.51 (2.3) і на Закарпатті 6.8 (1.9). Чехословацька секта, гордощі ліберально-поступових чехів, їхній козир у боротьбі проти ненависного для них католицтва, поминаючи всебічну піддержку й фаворизування і з боку урядів, і з боку цілої низки політичних партій, навіть і спеціялістів, як видно, не розвивається. Тоді як переслідуване, особливо в перших роках пов-

стання республики, католицтво вдержало свої позиції й по тяжких часах, повне надій на дальше поширення. В кожному разі, як бачимо зі статистики, перед католицьким духовенством, особливо східнього обряду, лежить величезне поле, де треба якнайшвидше й якнайпильніше прикласти рук.

Рецензії.

Богдан Лепкий, **Веселка над пустарем.** Книгозбірня „Неділі“, том VIII. Львів, 1930 в 8⁰, стор. 349+3 нен.

Отся повість Богдана Лепкого повинна бути поставленою між найкращі повісті нашої післявоєнної літератури. Дуже замітна вона з ріжних оглядів. Друкував її періодичний часопис як „безплатний додаток“ і це могло б може не заохочувати до читання. Але це цілком несправедливо. „Неділя“ дала вже дуже гарну збірку новель В. Леонтовича (диви нашу рецензію в ч. 3. „Дзвонів“), тож ми можемо сподіватися й далі цінних вкладів у нашу літературу, які друкуватиме „Неділя“. Але тут замітні ще дві речі. Одне, що повість ця, наскільки пригадуємо собі, перша в післявоєнні часи, що не бере за сюжет воєнних подій чи історичного минулого. Тим приємніше вона читається — як щось інше проти звичайних повістей. Друге ж це те, що Автор виявляє тут себе епіком, підчас коли в давніших повістях („Під тихий вечір“, тетральогія „Мазепа“, істор. оповідання „Вадим“) переважала лірика, хоч ця лірика не шкодила цілості. Читаючи „Веселку над пустарем“ дивуємося, не пізнаємо Лепкого. Якби не діяльоґи, пронизані своєрідною ніжною красою, питомою лише Авторові, ми б ніяк не думали, що це писав Автор „Мазепи“. І це все йде щиро, без ніякого насильства над собою.

Сюжет повісти може спершу пригадував би „Учителя“ Франка, бо й тут маємо учителя вже пять разів переношеного з посади на посаду за громадську діяльність; до того він бореться з війтом, подібно як Хоростіль у Франка. Але ж ця схожість цілком случайна. Акція розвивається інакше як у Франка; врешті, скільки таких учителів у нас було! Територіяльно акція відбувається на Поділлі в Галичині, десь на переломі XIX—XX. століть (часу Автор точно не означив). Маємо тут ще боротьбу москофілів з народовцями, конфлікт „Слова“ з „Ділом“. Мабуть уже така вдача Автора, що сучасности він, як рефлєксійна натура, торкати не любить. А про те, повість наскрізь сучасна. Сучасна в тому розумінні, що питання, затронуті в ній, і зараз дуже актуальні, та й особи не далекі нам. Такий війт Кирикучка, типовий „кулак“, гордий і зарозумілий на себе й трактує всіх „згори“, зокрема ж інтеліґента-учителя. Сучасний і тип ма-

ляра-артиста Семаківського, головно для думок, що їх висловлює. Біль з приводу байдужности і браку почуття справедливости в народі, що аж доводить до заперечення національної праці, може ціхувати й сучасну людину. Думки, що їх висловлює селянин-хлібороб Залісний про наше село, що воно не лише гарне, але й страшне своїм внутрішнім життям — наскрізь сучасні (стор. 321). Але є й постаті, приналежні виключно до свого передвоєнного часу. Такий герой, учитель Петро Шагай, зі своєю вірою в „поступ", така Ганя, вихованка й сестрінка Ілецької, такий, врешті, о. Ілецький. Типом передвоєнного священика-патріота є о. Леміш. Але й вони висловлюють думки, що, власне, вложила їх в уста сучасність, але наша, не їхня. „Життєвий інстинкт всетаки останеться сильнішим від бажання смерти. Я того певний. Людство все схоче жити й буде боротися за право до життя та за його чимраз то кращі форми. А в тій боротьбі, нераз невблаганій і жорстокій, одиноким нашим примирителем і одинокою надією останеться таки Христос. Або станемо справжніми християнами, або..." (стор. 251). Таких слів передвоєнні наші повістярі не вкладали в уста своїх персонажів! Таксамо слова Кирикучки, що машини — ворог хлібороба, що вони колись витворять маси безробітних, далекі від машинового ентузіязму віку електрики й пари. Є ще й прочуття якоїсь катастрофи, чогось, що йде, невідоме але грізне. Та це вже не „prodigium ex eventu", не пророцтво після події, але справжнє почуття, що хвилювало Автора перед війною, якому дав вислів у нарисі „Кидаю слова" й у ліриках („Голос зневіри", „Голос надії"). Тому повість і минула ніби, але й глибоко сучасна.

Та не лише це. Глибина думок — ось що ще приковує читача. Ті думки висловлює Ганя, й Семаківський, і інші особи. Є й думки, кидані Автором (через дієвих осіб), як от про вартість старих, візантійського типу ікон (стор. 52), чи про те, як інжинір зробив плян церкви, а громада „поправила" (звичайно, на гірше, стор. 83), тощо. Притягає повість і своєю артистичною вартістю. Немає тут ніякого шабльону, оповідання йде природно, вражаючи своєю природністю й реальністю малюнків. В один момент дізнаємо сильного напруження й тривожно чекаємо на розвязку — що приходить без ніякого „deus ex machina". Гарні викінчення поодиноких розділів, зокрема в початку повісти ще більше заохочують до читання.

Правда, можна б під деякими оглядами зробити заміти. Іменно, ідеольогія трохи не сучасна, може надто нагадує стару народницьку. Також і мова не цілком добра; лучаються в ній польонізми, як от „вчесна кава", чи що, не звернено уваги й на відміну (є давальні відм. на -ві й на -ви), чи евфонію. З тим повість вийшла би ще куди краща. Крім того мусимо згадати — це вже на рахунок Видавництва — що книжка видана зі страшними похибками. Ось прошу: лінився зам. пінився (стр. 93), мучиться зам. лучиться (стр. 147), дрімала зам. дрижала (стр. 150). Анулієву повість зам. Апулієву (стр. 150), старий і негідний зам.

вигідний і багато такого (прим. Дєло зам. Діло-ДѢло — кілька разів!), зокрема в чужих висловах: veferro зам. refero (стр. 151), ins Blane зам. ins Blaue (стр. 199) і ін. Це часом затемнює значіння й псує гармонійне враження від цілости. Треба завважити також, що хоч повість носить дату: 1930, то це дата початкового аркуша. Цілість появилася окремо щойно в серпні 1931 р.

Т. К—а.

Микола Матіїв-Мельник, **На чорній дорозі.** (оповідання). Вид. „Червона Калина“, Львів, 1930. м. 8⁰, стор. 156+4 ненум.

У цій збірці маємо дванадцять окремих оповідань, або, краще сказати б нарисів. Деякі з них були вже друковані в такому самому виді, як передані в цій збірці, деякі значно перероблені, і, врешті, два останні ще дотепер недруковані. Друковані, а передані без змін, або з невеличкими змінами, такі нариси: „На чорній дорозі“ (з календаря „Черв. Калини“ за 1929. рік), „Короп“ (кал. „Просвіти“, 1928.), „Очі“ (кал. „Просвіти“ 1929.), і (зі значнішими змінами), „Із нетрів ночі“ („Діло“, 1928.). Основно перероблені такі нариси: „За парубоцьку славу“ (пор. первісний нарис у „Гром. Голосі“, 1928.), „По Землі“ (ЛНВ. 1922.), „Поворот„ (ЛНВ. 1926.), зокрема ж „Терни“ („Пок. Слово“, 1928,) і ін. Врешті, „На греготі“ й „Місяшної ночі“ являються у збірці вперше. Порівнання первісних нарисів із перерібками виказує, що Автор вповні опанував техніку нарису й викінчив, ніби вирізьбив, свої нариси в деталях. У досить гарячковий час, коли письменники дають оповідання, а навіть повісті, в первісній, рішуче сирій іще формі, Автор здобувся на спокій і терпеливість, щоби опрацювати свої твори згідно з артистичними вимогами. Правда, гарячковий час зачепив і його — й первісні нариси, що повинні були б залежатися до оброблення, попали у друк, але не тому, видко, що Автор не зміг їх обробити. Радше — ще не вспів; бо при його артистичний хист свідчить проречисто ціла збірка. Нариси, рішуче всі, мають сюжети гідні опрацювання. Автор не „пакує“ чогонебудь у нарис, як це лучалося навіть Франкові, поминаючи вже менших — минулої й сучасної доби. Всі нариси складені так, що дають цілість майже у хронольогічному порядку. Від горя матері, що дала сина на війну і хотіла би бодай у поході побачити його („На чорній дорозі“), через страшні фізичні й моральні муки „політичного“ в тюрмі („Короп“, „Із нетрів ночі“), голод 1922. року (По Землі“), тяжкі враження війни („Очі“) й муки в армії („Поворот“), аж до наслідків війни („Терни“, „Одна хвилина“, На „греготі“, „Місяшної ночі“). Крім того маємо ще два нариси, що вибігають поза цей цикль — „За парубоцьку славу“ (сюжет уже порушуваний у нашій літературі, але артистично виведений у деталях) і „Хам“ (зі сільської школи). На загал збірка пригноблює — зокрема чорні, безпросвітні тюремні картини. Але це лише перше враження. Бо як уважніше глянути на найсумніші навіть картини, то скрізь пробивається бажання

життя в сонці й на волі. Як те „cipolla, cipolla!“ на руїнах знищеного сицілійського міста (Коцюбинський: Хвала життю!), так тут по переломанні страшного тифу жовнір рветься до вікна, радіє снігом, сонцем. Нам навіть здається, що страшний фон тюрми з усіми її страхіттями — ще більше страшний тому, що там нема сонця, життя, якого так дуже бажає вязень. І зате як комусь хочуть відібрати те дороге життя, цей найбільший дар сотворінь („Очі“), або руйнують утіху життя („Одна хвилина“), то тут Автор найсильніше переймається картиною. Те саме в найвищому степені відчуваємо разом з інвалідом, шо сліпне („На грeготі“). Це — основний тон цілої збірки, це — „веселе в сумному“. Це значить, що збірка не ширить песимізму, що Автор не „бабрається в болоті“ на дні життя. Героям нарисів, хіба з малими виїмками, таки „сміється рожево“ сонце, як і тифозному реконвалесцентові („Поворот“). Але як Автор робить глибоке враження своїм оповіданням, то це дїється не лише завдяки вмілому підборові самого сюжету, але й поодиноких картин, що гармонійно складають цілість. Ліричні місця, рефлексії чи описи, що їх багато в цілій збірці, плястика описів, і, врешті, оригінальні і влучні порівнання, — це все надає особлившої принади творам. Прим. така картина:

„Ви бачили коли, як до сумної хати, де лежить хвора людина, влетить розбавлена пташка? Здається тоді, що все від того оживає і в хаті радість від того життя й розіскреного щебетання. Таку радість принесла вона до цього воза. З її появою засміялися вікна, затуркотів жвавіше на рейках віз. Від її здорового лиця розходилися промінням утіха радіючого світа, який у ньому найшов найкраще медіюм для своїх тайн“ („Одна хвилина“).

Або ліричний уступ — опис:

„Чорна пітьма огорнула його мокрим, слизьким дотиком. Імжив пилом осінний дощ. З дахів стікала вода, граючи в один безперервний тон суму й нудьги й текла кудись, у море вічної суєти“ („Терни“).

Порівнання („пустий і веселий, наче вітер, що сваволить по межах“, „заснув, як засипляють ангели на срібній хмаринці“, „твердий, як камінь на зарінку“ й т. п.), підносять плястику картин; до того вони оригінальні і смілі, але влучні. Таксамо слідно дбайливість і в мові (можна би хіба квестіонувати деякі вислови, як це робить критик у „Ділі“, до речі, дуже нащасливо), аж до евфонії й інтерпункції включно. Це звичайно, зі сумним ефектом, легковажуть кандидати на геніїв. Автор вміє вдарити у глибоко-трагічні нитки (молитва інваліда в н. „На грeготі“) і глибоко патріотичні („Місяшної ночі“), хоч це не дешевенькі фрази чи пусті оклики. При всьому збережено артистичний такт.

Звичайно, ми підчеркнули тут лише деякі позитивні риси збірки; всіх тут неможливо навіть порушити. Читач відкриє їх, читаючи книжку. Це „не літературщина, а таки справді література“. Автор дав цією збіркою гарний і тривкий вклад у нашу

літературу, де його місце запевнене. Від читачів належиться за цей подарок подяка Авторові й видавництву „Червона Калина“.

Ігор Петренко.

Дарія Віконська: **Райська яблінка.** Львів 1931.

Хоч у „Дзвонах“ уже була рецензія на цю книжку, я повертаю ще раз до неї тому, що й сам відчуваю потребу й інші питали мене про мій суд про неї.

Вповні годжуся з д. М. Рудницьким (який зрецензував „Райську Яблінку“ в „Ділі“), що це „европейська книжка“. Так — і змістом і зверхнім виглядом. Але — що тут означає вираз „европейська книжка“? Які подрібніші поняття тут треба розуміти? Думаю, що передовсім ступінь культури. Европа під нинішній час має свій ступінь культури, свою специфічну фазу психічної еволюції. І треба признати, що п. Дарія Віконська вповні засвоїла собі цей ступінь культури: вона так ставить проблєми життя і так до них підходить, як це нині в західній Европі „вібрує“.

Одначе таке признання для п. Д. В—ої було би ще непевної вартости. Всякий рівень культури мав і завсіди матиме два протилежні напрями: вділ і вгору — до нижчого й до вищого. На похвалу нашій авторці треба піднести, що вона стремить до вищого і проповідує його. Вона любується в вартостях духа, а не в вартостях тіла. Ніжна вища душа. Вправді тут і там вона порушує змислово-еротичні струни, та це, як думаю, тільки для видобуття сильнішого контрасту — для белєтристичних цілей.

Авторка, хоч її книжка це її первісток, дала доказ, що має гарний белєтристичний талант. Та й фільософічна рефлєксія нуртує в її душі. І виходить у неї оригінальна синтеза тих двох неоднакових талантів: її діяльоґи (в діяльоґах написана ціла книжка) це не змагання двох рефлєксій, тільки змагання між чуттям і рефлєксією — і почуття перемагає: ґами почувань куди сильніші в неї, ніж розчленування невмолимої льоґіки.

Тільки в той спосіб розумію пр. діяльог „Райське яблуко“, де наша авторка 99% мущин представляє як змислово-еротичних поліпів, а женщину як нещасну жертву... „Де є жінка, що не вложила би свого серця і своєї душі в те, що мущина вважає доброю закускою, або після чого в найкращому разі облизується, наче після десеру?“ Тільки чуття могло подиктувати авторці, щоби вона зайняла таке „партійне“ становище.

Христос сказав: „рід прелюбодійний і грішний“ — без розріжнення мущин і жінок. І це єдино правильне — обєктивне.

Авторка вірить у „сексуальне виблагороднення“ через „загальний поступ“ жінок. Вона взагалі має віру вчорашньої й ще нинішньої Европи — віру в месійність культури. Але саме тут зачинається траґедія й непорозуміння: нинішня Европа — власне задля уровіня своєї культури — гине!... І є багато, дуже багато людей, котрі зневірилися в месійність европейської культури — „от них же... і аз“.

Зрозуміла річ, що такі одиниці на всякий новий твір з фільсофічним характером глядять із своєї точки: дошукуються в ньому „розвязки“, „месійних вальорів“. Ось тому деякі критики „Райської яблінки“ сказали своє ceterum censeo: „не дає розвязки“ (проблємів, які порушує).

Якщо б хтось ті слова так розумів, що авторка не має таланту, то помилявся би. Не про талант тут іде, а про „наставлення душі“. Пожива, яку п. Д. Віконська дає в своїм творі для духового відродження — заслаба. Заслаба власне задля европейського уровіня культури, яка попала в крізу. Всі життєві вищі ідеали і вартости тут половичні, матові — етичне і неетичне (гріх), гарне, духове, душа, друге життя, Бог... Усе те ніби є, ніби його нема, ніби воно те, ніби не те...

Ні, з такими духовими „грішми“ далі не зайдемо — вони банкрот! Від гіпертрофії культури треба повернути до натури, де людські духові вартости й ідеали мають просте й наглядне сформулування — й тверду вартість.

Г. Костельник.

Віталій Юрченко, **Пекло на землі** (В Усевлоні ОГПУ та втеча звідтіль). Вид. „Червона Калина“, Львів, 1931. м. 8⁰, стор. 212.

Сучасний московський фільософ Микола Бердяєв, обговорюючи т. зв. „теорію поступу“ себто науку про реалізацію в майбутньому повного людського щастя, „раю“ на землі, сказав, що щасливе покоління в майбутньому є опирем для сучасних поколінь. Для того, щоби воно було щасливе, тепер приноситься жертви, тиранізується сучасне покоління. Читаючи нову книжку п. Юрченка, я не міг обігнатися від цієї думки. Це заповіджене продовження книжки „Шляхами на Соловки“, рецензованої у „Дзвонах“ (ч. 3.). Тут розказує Автор про побут в „Усевлоні ОГПУ“ (Управление северных лагерей особого назначения об'единенного ГПУ), про справжнє пекло бідних людей, політичних засланців, вязнених і страшно мучених в імя побіди нового порядку, побіди комуни. Майбутнє щасливе покоління, що мало б насолоджуватися раєм — вимагає крівавих жертв, що числяться на сотки тисяч людей...

Про Соловки, острови, де мучилися наші люди вже за царських часів, де мучився Кальнишевський, писалося вже дещо, не числячи сюди, очевидно, часописних вісток. Про соловецький монастир, була стаття о. П. Дзедзика в „Ниві“ 1930 року (за листопад). Тут був поданий загальнай опис Соловецьких островів. Далі появилася стаття Ст. Сарматюка п. н. „Соловки“, острови смерти і страждань („Літопис Червоної Калини“, 1931, кн. IV. і V.), де передано опис із „Ниви“ й додано спогади Автора, галичанина, що був якийсь час на Соловецьких островах. Але найповнійше уйняла це книжка, що її наголовок виписано в горі[1]).

---

[1]) Збірка листів збігців зі Соловецьких островів, видана Л. Чикаленком рецензується нижче.

Страшні муки, фізичні й моральні, які переносять політичні засланці на Соловецьких островах, переходять уяву людей, що цього не чули чи не читали. Всевладний пан там — начальник Усевлону і його помічники. Ці помічники — начальники поодиноких пунктів, а також підвладні їм конвоїри, набиралися з-посеред засланців, але сюди попадав найгірший елємент: засуджені за злочини. За ревну службу їм зменшували кару. Отже вони щиро служили — не владі, а собі. Звичайно такий елємент не пощадить вязня. Вони знущалися в страшний спосіб; людей, що не могли працювати у снігах, бо були голодні, босі чи неодіті — кидали в карцер, себто барак з ледовою долівкою, роздягнувши спершу до гола. За спробу стрейку — опозиціонерів спалили на вільному вогні (стор. 117—118). Хіба не треба вже після цього згадувати биття наганом чи прикладом, навіть розстрілів на місці. Над усім уноситься ІСО (Информацион-секретный отдел), „Чека над чеку", як його називає Автор. Це ІСО наглядає над усевлонськими начальниками і часто забирає їх, якщо вони не досить жорстокі для засланців (стор. 160. і дд.). Сам ІСО складається зі засланих, непевних чекістів — щоби вони в Усевлоні доказали свою правовірність. Такі самі всі — від найвищого до найнижчого — до останнього конвоїра (про цих останніх на стор. 160).

Ця управа й поводиться відповідно з людьми. Засланці мусять тяжко працювати від досвітку до ночі, корчуючи ліс чи роблючи іншу тяжку роботу. Живуть зимою в шатрі (!), де ніяк не можна нагрітися, лежучи. Харчування страшно мізерне — якась стухла каша або хробачлива риба (юшка з неї). Роботу й умови існування малює пісня, складена в Усевлоні, яку Автор подає:

Гайда, братця, до роботи,
Хоч не маємо охоти.
Ріж, рубай, тягни без міри,
Кругом зорять конвоїри.
Нема сили — маєш строк:
Лопни — виконай урок.
Як урока не домучиш —
Пайки хліба не получиш,
А два дні посаботуєш, —
У карцері заночуєш...

і т. д. (стор. 132—133). Який вихід? Щоби заохотити до кращої справнішої праці, начальство усевлонське обіцювало, що за краще виконування праці швидше вийдуть на волю. Себто, що спасення в їх руках—казало начальство,—а вязні казали: в ногах. Але й утікати страшно було. Як не зловлять на знущання конвоїри, то поїдять у лісах медведі або рисі, або згинуть з голоду, бо й осель там людських так як нема. Тому надію вязень покладає на Бога, в Ньому лише видить спасення.

Але в большевії вірити в Бога не вільно. Царський уряд тиранізував тіло, а в большевицькому „раю" тиранізують душу.

У брутальний спосіб порервали великодне богослуження (між засланцями були священники й Архімандрит Київського Печерського монастиря Лосевич). Зате мусіли робити протирелігійний мітінг. Таке життя упідлює: ті люди, що співали великодне „Христос воскрес", брали участь уже в мітінгу на приказ начальства. Згадуються листи Молодшого Плінія до Імп. Траяна, що відпускав без кари лише тих християн, що виреклися Христа і зневажили Його. Яка болюча паралєля! В тім губиться голос священника, що протестує проти насильства (стор. 148).

„Довго й глибоко думав я,..." пише Автор. „Намагався збагнути: що робиться, в імя чого"? (стор. 152). Порівнання до мук українців за Петра І., що теж гинули на Півночі, невистарчає: тамтим оставала бодай релігійна потіха. Тепер її не вільно мати — хіба таким самим способом як за Траяна, Нестора й Діоклєціяна! Автор знову звертається до думки про пімсту (ст. 32.).

Але це вже переходить цинізм, питомий у такій мірі лише одним большевикам. Мимо тих страшних знущань — ще славне „веселѣе смотри", зможете у стократ. Не лише, що всі вязні мяють кричати щиро „здравіє" начальству, але мусять підписувати чи ухвалювати резолюції, що вони крий, Боже, як! — раді революції. Самі вязні устроюють антирелігійний мітінг, самі першотравневе свято, дають складки на воздушну фльоту, на будову „усевлонського воздухоплава"... І заяви, що ми, мовляв, хоч покищо усунені від соціяльного будівництва на місці, і тут, як вязні, хочемо причинитися до розбудови... й т. д. Тому Усевлон бере провід (!) над „Северным комунарем" (колективом) і заохочує його — з тюрми навіть — до праці!! Ця брехня, просто діявольська, йде потому перед світ і голосить, що всі одноголосно хвалять режім влади рад. Вязні навіть каються...

Така загальна картина, таке враження відбирає читач. Деталі теж не інакші. Згадати б ще, що на Соловках мучиться письменник з Волині, Клим Поліщук (стор. 25, 41-42, 43-45, 69, 164-168). Йому пропонували написати поему — пеан про розбудову Півночі... Попав туди внаслідок денунціяції своєї дружини, письменниці Галини Орлівни, за те, що відвів від комуни письменника Сосюру й письменника Голоту (про це стор.44—45).

Теофіль Коструба.

Соловецька каторга (документи). Редагував. *Л. Чикаленко.* Варшава, 1931. 8⁰, стор. 72.

„Це, що написано мною, є правдою, за що даю святу присягу перед Господом Богом та Христом і святою Євангелією"...

Так менше-більше підписані всі покази й листи збігців зі Соловецьких островів, подані в надписаній книжечці й ручать за правдивість описаних фактів. Книжечка, видана п. Чикаленком, являється збірником листів і звітів соловецьких збігців, заведених під числа (Nr. 1—9), закінчена післясловом від редактора. Подано тут письма або в цілості, або з невеликими пропусками, щоби двічі не повторяти одного. Звідси щойно проглядає цілий жах

соловецької каторги. П. Юрченко пише (гл. „Пекло на землі"), що був ще у кращих умовах, але й там намальована картина переходить уяву людей. В цій книжечці є звіти тих, що були на гірших місцях, людей, що для них не було ніякого вигляду на полекші, хіба втеча. Ці люди описують усі звірства й безправства начальників каторги. Що кидається в вічі так це те, що трохи не всі втікачі, говорячи про большевицькі власти, називають їх „московсько-жидівськими". Бо начальство й ГПУ складається трохи не виключно з цих національностей, хоч часом не бракує й „землячка". Це потверджує майже повний недостаток москалів і жидів на засланні (диви Nr. 7, стор. 57, ще: сс. 23, 25). Зате навіть ці необразовані люди помічають систему в винищуванні націй, що змагають до самостійности. Вивозять, напавши ненадійно (в ночі), забирають чоловіків, навіть малих дітей, щоби цілком вигубити населення України. „Нам комуна дорога, а вас доволі, вистане"! — говорять большевицькі володарі.

Знущання й безправство доходить до того, що більше бути не може. Не досить, що бють, поневіряють людей-засланців, бють прикладами, саджають голих до морозного карцеру. Вони вміють і живцем спалити людей, що важуться на стрейк (стор. 39, 49). Умовини праці такі страшні, що люди добровільно калічаться (обтинають пальці, руки), щоби не мусіти працювати (стор. 24.), а то й поповняють самогубства (стор. 38, 49.). Щодо большевицького права, то воно таке: ҐПУ має власть „адміністраційним порядком" засуджувати людей на 3, 5 чи 10 літ каторги, без суду; таким самим правом і розстрілюють (стор. 7.). Арештують і засилають без ніяких доказів і тисячі людей не знають, защо їх вязнять. Найчастіше це діється за „контрреволюцію": „один за те, що кабана зарізав та шкури не зняв, — пришили контрреволюцію, другому за те, що теличку продав без дозволу сель-ради. І кожний за це попав у Соловки саме менше на 3 роки. Дехто продав мішок хліба на ярмарку, то за це дають 10 років або розстріл, а майно конфіскують у державну користь, дітей же і дружину висилають на висилку в Архангельську або Вологодську ґуберню й т. п.(стор. 29.). До кого можуть, то чіпляють Єфремовську СВУ (про неї згадки на сс. 26, 30, 59-60). Як відбувається суд, про це точно розказано в Nr. 6. на стор. 44-45. Наперед ідуть допити. „Розпікають залізо та прикладають до тіла того чоловіка, що його дипитують, то кладуть руку у двері і придушують дверима, то заганяють гарячі шпильки під нігті (с.23). Автора Nr. 5. мучили так цілий місяць (стор. 33.), мучать і електричним проводом (с. 43.). Нічого казати, технічна розбудова в СРСР слідна й у способі мучення людей! Врешті — розправа. Предсідник — начальник ГПУ, крім нього ще двох. Кажуть, що завинив — докази мають, мають свідків, але очної ставки не дають (с. 44.). Потому радяться і — 10 років каторги. На Соловках нерідко буває, що конвоїри вбивають людей, а потому говорять,

що їх забили в утечі. Зокрема діється це тоді, як із каторжного можна зрабувати одіж (стор. 24, 35.). Про методи кари на Соловках багато написано, всього годі й переказати. Згадати б хіба „мішки“. Nr. 6. пише: „Відправили мене в 13. роту... Там за ротного московський чекіст Платонов. При 13. роті маються будинки, де жили монахи й там у стінах пороблені такі шафи, що можна складати книжки. То при совітській владі наробили у стінах ще більше таких шаф і дали їм назву: „мішки“. Якщо який невільник чим небудь провинився, чи думав утікати, чи відмовився від праці, чи не виконував уроків, то ротний Платонов зачиняє й замикає в той „мішок“, а ключі собі забирає. Сам же він гіркий пяниця. Як загуляє, то й забудеться, що посадив невільників у „мішок“ і так не приходить до них днів кілька. Коли ж згадував і приходив, то мало замкнутих невільників заставав у живих. Мерли з голоду та холоду. Не одну тисячу невільників Платонов передушив у своїх „мішках“! (стор. 48.). Як же хто голоситься хворим, то тут і лікарська опіка є: „Голова, руки, ноги є? Значить, здоровий“. Така стереотипна лікарська відповідь. Підчас тифу, що вибух серед страшних умов, хворих труїли, щоби не ширили зарази (стор. 37.). Для священиків є спеціяльні функції. Щоби назнущатися доволі з віри християнської, вони запрягають священиків у сані й возять ними воду (Passim. Про долю священиків „на волі“ на Україні, див. статті: „Духовенство на Радянщині“, „Мета“, 1931, ч. 19. і „Переслідування й безправство“ там само, у 20 ч.).

Щодо більшевицької справедливости і „правди“, то ось яка вона. Багато бувших повстанців поверталося на Україну, як була дана амнестія. Але це була лише лапка, щоби їх звабити й повбивати або заслати. Як же хто з них покликується на амнестію, то йому кажуть: „Ми даруємо на папері, а не на ділі“ (стор. 26.). Навіть по відбутті кари не пускають, а продовжують кару (с. 56.). Якже випускають, то забороняють під карою нового заслання розказувати про життя на Соловках (с. 57.). Бояться, щоби правда, яку криють перед людьми, не підірвала їх діявольської влади. Але вона таки виявляється. Брехнею вони вміють воювати — і як була на Соловках американська делегація, то її не пускали всюди. На той час був появився навіть білий хліб! (стор. 39-40). Та всього переповісти не сила.

Не дивно отже, що між населенням, зокрема на Україні, ростуть протибільшевицькі настрої. „На Україні панує у всіх думка, що, не сьогодні — завтра обовязково буде війна й обовязково буде поразка більшевиків, бо в них відстала техніка й увесь народ проти. Кожний каже: „Ех, коли б скоріше війна, щоб збутися більшевиків“!—пише один у листі (стор. 21.). Дивно лише, що селяни боятъся, що при іншій владі можуть стратити землю (с. 21.). Хіба ж вони тепер її мають? Хіба більше як життя, вільність і здоровля по каторгах стратити годі! — Між населенням росте бажання відплати...

Врешті ще кілька слів про післяслово редактора. Він цілком слушно каже, що запал до пімсти мусить українська інтелігенція гамувати. Зате не можемо вірити, щоби більшевизм і більшевиків міг побороти наш націоналізм, чи демократична інтелігенція. Так само не може його побороти ніяка мілітарна сила, що не мала б відповідного підкладу в душі. Колись Лєнін сказав, що більшевикам не страшний націоналізм. Їм страшна лише Католицька Церква й її вірні, але вірні до смерти. Для цих людей ніякий терор не страшний. Натомість ми виділи, як поводився член СВУ, Ніковський на процесі... Таких більшевики не бояться. Бердяєв говорить, що більшевизм — явище не зовнішнє, а внутрішнє. Його не можливо „скинути", треба лічити душу („Новое средновѣковье"). Як цієї внутрішньої сили не буде, то ніяка демократія не поможе! Як за Константина Великого, так і тепер важне з'явище з написом: In hoc signo vinces.

Теофіль Котруба.

Омелян Терлецький. **Україна заборолом культури й цівілізації перед степовиками.** Народня Бібліотека „Просвіти", ч. 760. Львів, 1930. 8⁰, стор. 92 + карта.

Вплив природи на історію України. (4 мапи, 1 діяграма, 11 образків). Видання Товариства „Просвіта", ч. 761. Львів, 1930. 8⁰, стор. 76.

Перша книжечка має на меті показати світлі картини з нашого минулого, має показати, що й український нарід вложив багато труду, щоби оборонити европейську культуру від знищення. Україна, каже Автор, і лише Україна була справді заборолом европейської культури — а, очевидно, і христіянства, а не Польща, що не могла навіть себе обороняти, ні українських земель, що їх забрала. Правда, Автор не відмовляє їй і деякої заслуги, але головно провадила всі війни Україна. Всякий нарід, говорить Автор на початку („Роля народів в історії") має сповнити якусь працю для всесвітньої культури. Автор вичисляє ці, так сказати б, історичні народи, як єгиптян, вавилонян, жидів, греків, римлян і ін., звертаючи увагу на те, що й українці— нарід історичний. Не хто ж, а українці збудували велику княжу (київську й гал.-волинську) державу, де процвітала висока культура — куди вища, додамо від себе як у сусідній Польщі й Московщині. Польща ще не ввійшла була в культуру Заходу, до Сходу ж її не тягнуло. Маємо, правда, деякі вказівки, що в Польщі ширився навіть східній (словянський) обряд, але вже бодай від Мєшка Польща звернулася до Заходу. Московщина ж дістала всю свою первісну культуру з України й через Україну. Щойно Петро Великий дивився на Захід, але й тоді головними піонєрами культури були не москалі, а запрошені німці й українці, що вже тоді належали до Москви. Але Україна мала ще боронити культуру — й Автор переказує трохи не 900-літню борбу наших предків зі степовиками. Тут читаємо не лише про оборону пе-

ред степовиками, але і про походи на них, що кінчилися успішно й дуже нищили степовиків. Спершу робили походи київські князі (1060. на торків і ін.), а згодом наслідники князів у борбі зі степовиками — козаки. Ролю козаків як наступників князів у борбі зі степовиками відчули добре київські духовні круги, говорячи, що козаки нащадки тамтих (Протестація в 1621. році, також у віршах на похорон Сагайдачного, писаних Саковичем 1622. — дивись Грушевський, Історія, том VII. стор. 390. і 99). Але це не обмежувалося до розуміння українсько-турецьких війн як оборони себе самого. В нас була свідомість, що ми боронили християнства перед поганами: „Дай нам, Боже, голови покласти за християн і за Руську Землю й бути зачисленими до мучеників“ говорили наші дружинники, що й цитує Автор на стор. 23. Не дурно в нас збереглася (в київ. літописі) леґенда про хрестоносців, що їх тіла по смерті забирає ангел до неба. Так і козаки пізніше розуміли, що воюють за віру. Що більше, свідомість цього була й у поляків. Як 1323 року полягли в борбі з татарами галицькі князі Андрій і Лев, то польський король писав до Папи: „Principes Ruthenorum de gente schismatica, quos immediatos pro scuto inexpugnabili contra crudelem gentem Tartarorum habebamus, decesserant ex hac luce“. (Грушевський, Історія Укр.-Руси, III², стор. 527). Як видимо, навіть у свідомості поляків того часу справжньою обороною (antemurale Christianitatis!) християнства була Україна, не Польща. Автор цілком справедливо говорить (стор. 88—89), що хоч Польща й воювала з турками чи татарами, то це „не було випливом якоїсь самостійної польської державної політики, а радше випливом хвилевих обставин“. Справедливість цього вислову стверджують хочби недавно (1927) видані „Acta Alexandri Regis“ (яко Mon. med. aevi т. 19), де з одного боку польський уряд рекомендується Апостольській Столиці як „antemurale“, а з другого — при кожній моментальній нагоді відступає від протитурецької ліґи, заключаючи на власну руку мир із султаном. Отже лише Україна була правдивим заборолом культури і християнства!

Та врешті степовики стерті українськими силами і — пише Автор — „завдання її (України) було скінчене“ (стор. 83). Скінчене завдання борби, оборони, натомість — додамо — ще лише початок нової діяльности: іменно унійної, яка щойно тепер може початися й уже починається. З Україною не є так, як з тим мурином: вона й надалі має велике завдання до сповнення. Звичайно, цього Автор не торкався, бо воно й не належало до теми. Сама ж брошура написана дуже гарно, науково-популярно. Вона так відбиває від усяких писанин „про татар та турків“! Автор провів тут одну позитивну ідею, що позволяє розуміти нашу історію як цінну для всього світа. І як Автор поставив собі за завдання: скріпити й піднести на дусі читачів, відходячи від плаксиво-сантиментального тону, й ударяючи в бадьорий, то він своєю книжечкою вповні це осягнув.

Друга книжечка займається питанням про вплив [природи, головно ж географічного положення, на історію України. У першому розділі „Природа й історія народів“, Автор спиняється над з'ясуванням впливу геогр. положення, рік, тощо, на народи загалом, і тим вияснює повстання старих культур Єгипту, Вавилону й т. п. Правда, Автор, на нашу думку, трохи засильно підчеркує вплив природи; думаємо, що велику ролю тут відограють інші чинники, чисто психічного характеру. Вони — ці психічні чинники — дають напрям розвоєві даного народу, що потому, усвідомлене, подається як національна ідея (прим. у римлян — панування над світом і надавання прав усьому світові: „pereat mundus, fiat iustitia“, у жидів — месіянська ідея, в гунів — ідея „кари божої“ то що). Але на загал Автор цілком справедливо звертає увагу на вплив природи на матеріяльний стан народів і з тим ми погоджуємося цілком. Щодо психічної структури народу, то Автор цілком справедливо підчеркує велику трудність проблєми, хоч і тут ділають природні чинники. Далі Автор розглядає, який мала вплив природа на історію України, і в цьому саме велика цінність книжечки, не лише з наукового, але з виховуючого боку. Завваги про залежність історії України від природи примушують глибше задуматися над деякими окремими фактами. Лише так вони стають ясними. Але цінна ця книжечка і з виховуючого боку, а саме тому, що висновки Автора є рішуче оптимістичні, будять надію на краще майбутнє нації. Правда, степ в українських умовах ділав шкідливо — й то не лише фізично, але і психічно; з того боку освітлив справу у глибоко-продуманій студії Петро Шостаківський („Дух степів і традиція“, „Поступ“, 1928). Автор нашої книжечки теж звертає на це увагу (більше під матеріяльним оглядом), і констатує, що з матеріяльного боку негативний вплив степу (через сусідство з кочовиками) вже скінчився, натомість почався позитивний. І це не лише задля великої врожайности, яка тепер послужить Україні; більше того, сюди відкривається сухопутня дорога до передньої Азії, що зараз підноситься економічно, а шлях до неї веде через українські степи (стор. 14).

Таким чином Україна буде мати в майбутньому користь зі степу, а з тим, як степ уляже впливові вищої культури, можемо думати, зміниться й негативний вплив степу на психіку українця. Таксамо Автор звертає увагу на конечність прилучення Криму, без якого неможливий доступ до моря; тому й тепер, як і 1918 року, москалі не хочуть допустити до злуки України із Кримом. У 1918 році порозумів це Гетьм. Уряд і, всупереч нездалій лінії політики Центр. Ради, довів до прилучення Криму; порозуміє це й майбутній Укр. Національний Уряд. Загалом, у брошурі дуже багато цінних і глибоких заміток, багато інтересних даних (прим. спроба обчислення скількости населення України в минулому на с. 60). Одне лише висловлено трохи загостро, а то там, де говориться, що єдинство „руського народу“ голосили підплачені агенти (стр. 13); безумовно, було багато й того, та не все; були

тут і інші мотиви, прим. надія на підпірку українського (тоді „руського“) елєменту могутнім ніби „єдиноплемінним“ сусідом. Звичайно, це було колись; тепер подібний рух не може вже мати познак такої ідейности.

У книжечці багато ще цінних помічень — ніхто не прочитає її без користи, ні фаховець, ні нефаховець. Можемо їх щиро поручити читачам.

Т. К.

Йосиф Тврдий: **Фільософія у славян.** [Josef Tvrdy: „Filosofie u slovanu“, в збірці „Славяни“ під ред. проф. М. Вайнгарта. Том III. Прага. 1929. Стор. 207—292.

Праця проф. Тврдого мимоволі притягає до себе увагу, бо це є перша спроба дати синтетичний виклад фільософічних течій у словянських народів, — перший після надзвичайно для свого часу сміливого задуму українського фільософа Клима Ганкевича дати такий виклад. Але книга Ганкевича (вийшла в нім. мові 1873 р.) має багато прогалин, помилок, що є, розуміється, в праці „піонірського“ характеру вповні зрозумілим.

За останні роки були спроби дати характеристику словянської фільософії в цілому (проф. І. Мірчук, Хомич...). До цих спроб ми, може, принагідно ще вернемося. Цікавість до словянської фільософії є не мала. Найбільше монографічних праць присвячено російській та польській фільософії. Багато питань поставлено у перше, багато знайдено нового й цікавого. Твори польських фільософів почасти перевидано (Товянський в двох томах, „Отче наш“ Цєшковського, кілька праць Гене-Вронського й ін.). Видаються й твори представників старо-чеської фільософії — продовжується видання творів Коменського, вийшов перший том академічного видання католицького фільософа пізнього середньовічча Томи Штітного, „Сіть віри“, Петра Хелбчицького вийшла аж в двох гарних виданнях; найліпше чеське католицьке видавництво Кунціржа видало вибрані твори Томи Штітного та цікавого й забутого католицького містика Яна з Єнштайну (редагує обидва видання автор оцих рядків).

Сербська Академія заходилася коло перевидання найвизначнішого фільософа й природознавця південних словян о. Бошковича. Українському читачеві відомо, що зявилось чимало праць про Сковороду та спроби нарису цілого розвитку української фільософії проф. М. Сумцова та автора оцих рядків... Не бракує й монографічних праць з українського поля (проф. Мірчук, В. Петров, Л. Миколаєнко).

Коли звертаємось до книжки п. Тврдого, то дивує поперше, що йому залишилась ніби невідома оця уся праця, що ведеться може й занадто хаотично та припадково, але в кожнім разі дала чимало нового. По меншій мірі п. Тврдий аж ніяк оції усієї праці не узгляднює, та навіть не згадує про неї. Що сказали б ми про історика літератури або історика, який не приймає на увагу новіщих праць з галузі своїх дослідів? Те саме треба ска-

зати й про п. Тврдого, — він є ділєтантом в галузі історії фільософії у словян!

Коли ми звертаємось до ближчого знайомства з книгою, то серед інших прогалин нас вражає найбільше дві загального характеру. Автор ігнорує у к р а ї н ц і в - фільософів, він звертає як найменшу увагу на р е л і г і й н и х фільософів словянського світу! Що до українців, то йому є незнані ані київська Академія, ані Сковорода (бо про нього лише яких 10 рядків в главі „російська фільософія просвічености“), ані П. Юркевич (якого лише згадано, як автора критичних статтей проти матеріялізму та статті про Канта й Плятона, та зве його чомусь Д. Юркевш. Є в книзі й неіснуючий марксист П. Юркевич, це, очивидно, П. Юшкевш!), а ні Лесевич. Це, розуміється, випадково, що автор українців, що писали по російськи, навіть як „росіян“ не згадує. Навіть поверховне знайомство з літературою про Сковороду зберегло б автора від ставлення його як представника просвічености між Ломоноговим та Радіщевим! Що у Сковороди знайдено „толстовську“ формулу „царство боже в нас самих“, цього занадто вже мало, тим більше, що ця „толстовська“ формула є текст із Євангелії, який безліч разів цитують усі представники й католицької, і протестантської, й православної містики! А про Юркевича як ніяк писав Вол. Соловйов, так само як і про Лесевича! Та коли неузглядненння українців і України можна зясувати почасти слідуванням за традиціями російської літератури, почасти випадком (автор не бажав говорити про усіх представників позитивізму й тому лише згадав про Лесевича і т. д.), то вже цілком нищить працю п. Тврдого недостатне узглядненння релігійної думки словян. Лише цим можна зясувати такі факти, як те, що в кожнім разі оригінальні та своєрідні російські фільософи Федоров і В. Розанов в книзі навіть не згадані! Так само й представники польської католицької фільософії — напр. П. Семененко. Я не хотів би заборонити авторам, що не цікавляться фільософією релігії писати праці з історії фільософії, але історик фільософії повинен писати про те, що б у л о, а не про те, що йому б хотілось, щоб було! На жаль це друге якраз і робить п. Тврдий на кожному кроці. Ще у вступі він підкреслює велику ролю позитивізму у словян: в дійсності позитивізм, хоч у деяких із словянських народів і був розповсюджений, але не мав справді визначних прибічників: його репрезентантами були цілком другорядні фігури, або й гумористичні персонажі, як напр. Є. де Роберті у росіян. Але п. Тврдий широко викладає рос. позитивізм, почасти письменників, яких фільософічне значіння мінімальне, а для дійсно цікавих, оригінальних та визначних російських релігійних письменників у нього не залишається місця: про Достоєвського — кілька рядків, так само про сучасників: Бердяєва, Бумакова, Флоренського. Як вже згадано, де кого просто бракує. Цікаво, що навіть тоді, коли мова йде про позитивістів, п. Тврдий часто уникає фільософічних тем та звертається до політики й чого хочете (не дурно ж в книзі з історії

словянської фільософії кілька разів згадано про... „Сокола“ та сокільські організації!). Так в викладі думок Масарика — майже нічого немає про дійсно цікаві його льогічні погляди, зате багато: про його політичну діяльність, яка всеж навряд чи належить до історії фільософії.

Не треба думати, що в випадку, якщо ми будемо іґнорувати однобічність викладу, ми знайдемо в книзі цікавий м а т е р і я л. І той матеріял, що його в книзі подано, є цілком недостовірний і покладатись на його важко. Наведу кілька прикладів — із російської фільософії, але так само можна було б дати скільки хочете прикладів і з інших відділів. Про Алексеєва-Аскольдова сказано, що він „наближається“ до Канта. Жахливе непорозуміння! Аскольдов є рішучий критик Канта. Що Бакунін був під впливом Маркса, Пісарев — Штирнера: це вигадки п. Тврдого, для яких аж ніяких підстав немає. Так само фантастика — впливи Маркса на Чернишевського. Лосського п. Тврдий виводить від Бергсона та Майнонга. Що правда Лосський вживає того самого слова „інтуіція“, що й Бергсон, але звязки між ними припадкові. З Майнонгом Лосський немає цілком нічого спільного! С. Франк є, мовляв, під впливом Бергсона і Ніцше. І це невірно. Здається, що п. Тврдий знає про праці Франка лише з їх назв, бо про Ніцше, але ніяк не приймаючи його поглядів Франк дійсно писав, а поскільки Франк є „інтуітівістом“, постільки можна гадати (як що знати твори Франка лише з чужих слів), що він є близький до Бергсона. У Флоренського має бути щось спільного з Фіхте! Що правда, ми не завше можемо бути певні, що п. Тврдий має дійсно правильні уявління не лише про словянську, а й про західну фільософію. Досить буде одного прикладу: про чеського гегеліянця Авг. Сметану п. Тврдий росповідає: він мовляв бачить в усьому „по геґльовськи боротьбу двох сил, земної та божеської, які разом творять всесвіт“. Цікаво, де п. Тврдий знайшов у Гегеля щось подібного!

Ми майже нічого не сказали про загальну характеристику „словянської фільософії“, яку дає на початку своєї праці Автор. Вона є може почасти і правильна, але досить таки поверхова. Назвавши якусь рису, п. Тврдий наводить кілька прикладів. Можна було б легко найти досить прикладів протилежних. Так Автор говорить про ухил словян до конкретного мислення (і до експериментальної науки). З тим самим правом можна було б твердити про ухил до абстрактного мислення (бо в математиці словяни дали не менше, ніж в експериментальній науці—досить згадати росіянина Лобачевського та українця Остроградського!). Крім того самий характер прикладів почасти надзвичайно дивний. Досить одного прикладу: автор говорить про емоціональність словян — „тому у словян має таке значіння в житті напр. любов, а саме як в суспільному житті, так і в літературі... Це явище звязане також і з тим, що словянський характер має у собі багато елєментів е р о т и ч н о г о типу. Достоєвський це добре змалював у своїх „Братах Карамазових“... Відома п л о д ю-

чість словян, що протягом одного століття умножила російське населення на загрозу цілої Европи, є також одним із симптомів цього типу". — Автор ніби схиляється до погляду, що словяни не мають власне нахилу до теоретичної фільософії. Це є невірне. Та невірне і саме протиставлення теоретичної і практичної фільософії — усяка справжня фільософія від Плятона і фільософії середньовічча і до Спінози, Ляйбніца, Гегеля стреміла і стремить перейти до втілення в життя — в державі, праві, мистецтві, педагогиці і т. д. — Дуже сумнівна й сама спроба поєднання фільософії усіх словянських народів в певну єдність — історична доля словян, їх життєві традиції, звязки з іншими народами — а в першу чергу їх релігійні традиції наскрізь ріжні...

Це не значить, що саме завдання представити розвиток фільософії на словянському ґрунті є хибне. Взаїмних звязків тут досить і багато таких звязків, які ще не є простежені й виявлені. Це є дуже вдячна праця для кожного історика фільософії. Лише — при додержанні умови, якій не відповідає праця п. Тврдого: треба фільософію словян студіювати, знати твори словянських фільософів, уважно ставитись до дослідів на цьому полі. Користуючись лише енциклопедичними словниками та популярними брошурами, можна скласти лише таку ділєтантську компіляцію, якою є стаття п. Тврдого. Дивно як могла вона вийти в солідному виданні „Словяни"!

Дм. Чижевський.

Богдан Лепкий, **Сотниківна.** Історична картина з часів Івана Виговського. Друге поправлене видання. Ілюстрації арт. І. Іванця. Вид. Т-ва „Просвіта", ч. 769. Львів, 1931. 8⁰, стор. 172.

З нагоди другого видання цієї „історичної картини" годиться присвятити їй кілька заміток. Хоч як це дивно, але дуже небагатьом нашим повістям доводиться виходити вдруге і то невдовзі після першого видання.

Перше видання цього твору вийшло в 1927. році, накладом вид. „Червона Калина". Видання друге, як написано в наголовку, поправлене. Змін пороблено дуже мало і то не текстуальних, хіба правописних чи стилістичних. Щодо перших, то тут іще закралися деякі недогляди: всьо зам. усе, все (с. 44, 128, так і в 1. вид.), ноччю (с. 152, в 1. вид. ночею), не все перестерігано евфонії (посуду і укладала с. 4, смішки і зітхання с. 29, йдіть, йдіть с. 29, ми й хрестимося с. 63, тощо), а раз лишилася похибка: наполомою зам. паполомою (с. 167, так і в 1. в.). Та це все дрібнички. Приглянемося змістові твору.

Автор назвав його „картиною", бо це не роман (повість), і ми повістю назвали б твір хіба з огляду на більший обєм. Найкраще таки годилося б назвати твір „оповіданням": тут маємо лише одну справу (справно називаємо одну струю акції, події, що скупляються коло одної особи) — судьбу Олесі, повість натомість має більше справ (по-польськи справа — wątek). Вона виведена традиційно, на зразок наших давніших етногра-

фічних повістей: навіть початком своїм і пірванням“ Магдалени нагадує „Старосвітських батюшок і матушок“ Нечуя-Левицького. Звичайно, це не означає „впливу“, а так просто — традиційну форму. Це дається відчути тимбільше, що, власне кажучи, сам історичний кольорит доби дуже усунений у тінь (прим. не виступає від себе ніодна історична особа, лише вони згадуються, прим. Гетьман), а на першому пляні маємо долю Олесі, Кирила Івановича, Магдалену — все історично байдуже. Але саме оповідання прочитується швидко; воно не томить ні не нудить. Воно — живе. Сам сюжет дуже простенький: такий Кирило Іванович, москаль, хоче женитися з Олесею, дочкою сотника Шелеста, але вона воліє свого Петра, осавула. Тоді, звичайно, Кирило Іванович пориває Олесю, але Петро (обовязково!) помагає до її визволення. Дальша судьба Олесі теж звичайна: Петро дістає згоду батька Олесі, але наперед мусить піти на війну, там бути трохи раненим, вернутися, і — побратися, хоч тієї картини Автор уже не малює. Бо пощо? Але як при всьому тому оповідання читається живо, то це тому, що Автор зумів і з такого „оклепаного“ сюжету зробити „люди“, а то через живу акцію, ріжнородні епізоди й розмалювання. Одного лише бракує, що так дуже питоме Авторові: ліричних описів і рефлєксій, що в них так багатий „Мазепа“ чи „Вадчим“. І саме тут вони були б ні трохи не на місці — Автор добре це знав і не пересипав ними оповідання. Мусимо лише завважити, що мова черця (на с. 46), на нашу думку, склеєна з церковних фраз, а це цілість дає не цілком щасливу (прим.: „Вонзіте ножі у ножници ваші, чашу, юже даде нам Отец, не имами ми пити єя“? — до чого?). Таксамо вислів про те, що нам треба Митрополита незалежного від Москви (с. 132) на р. 1659. завчасний: Митроп. київський був залежний від Москви щойно з підчиненням під владу Московського Патріярха, себто від 1686. року.

На загал ми з приємністю витаємо нове видання „Сотниківни“, видане чепурно, на гарному папері й з ілюстраціями. Завважимо, що оповідання перекладене на сербську мову. Щиро поручаємо його читачам.

Теофіль Коструба.

Комунікати:

Комунікат Брацтва Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців.

Після розвязання Українського Союза Хліборобів Державників бл. п. Вячеславом Липинським заснувалося в днях 27-29 вересня 1930 р. з ініціятиви і під проводом бл. п. Вячеслава Липинського, як Духового Провідника клясократично-монархічного руху на Україні, Брацтво Українських Клясократів-Монар-

хістів, Гетьманців, зложене з випробованих у відданости своїй Ідеї і близько до Покійного стоячих людей.

Під проводом бл. п. Вячеслава Липинського Брацтво взяло на себе не тільки завдання зберігання чистоти Ідеї, якої творцем був Покійний, але і переведення її в життя клясократичним методом т. з. перевихованням українського громадянства і піднесенням його морального, культурного та політичного рівня в дусі клясократичної Ідеї на те, щоби покласти трівкі підстави під будуче здійснення Ідеї клясократичної Держави на Україні.

Згідно з останньою волею бл. п. Вячеслава Липинського Брацтво Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців перебрало дальше ведення цього діла яко духову спадщину, завіщану йому його великим Духовим Провідником. Розуміючи, що органічне перепоєння українського громадянства клясократичним духом є питанням впертих і важких змагань на протязі довшого часу, Брацтво не привязує під цей час ваги до масового, і тому поверхового, ширення своїх ідей, зосереджуючи свою теперішню діяльність на відбиранню, виховуванню та кристалізованню тих елементів з-посеред українського громадянства, які по своїх природних заложеннях до органічного воспрйняття цих ідей надаються.

Остерігаючи громадянство перед ріжними особистими акціями, які серед нього ведуться під покришкою монархізму, Брацтво Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців не привязує ваги до того рода акцій, між іншим теж і до особистої акції бувшого Гетьмана Павла Скоропадського, поскільки вона обосновує себе одною лиш гльорифікацією особи бувшого Гетьмана і Гетьманщини з 1918 р.

Але якщо акція бувшого Гетьмана Павла Скоропадського буде використовувати память бл. п. Вячеслава Липинського й авторитет Його Ідеї для своїх особистих і партійних цілей, то Брацтво Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців, щоби різко відмежувати свою Ідею від того рода практик, буде, ідучи слідами свого Духового Провідника бл. п. Вячеслава Липинського, цю акцію безпощадно поборювати.

За діяльність українського клясократично - монархічного, гетьманського руху відповідають перед українським громадянством: Володимир Залозецький в. р. (Берлін), Никола Кочубей в. р. (Брукселя), Василь Кучабський в. р. (Берлін), Роман Метельський в. р. (Прага), Михайло Савур-Ципріянович (Баден, Австрія).

Дня 18/VIII 1931.

Видає Видавн. Кооп. „МЕТА". Відвіч. ред. ПЕТРО ІСАЇВ.

АДР. РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ: ЛЬВІВ, КІЛІНСЬКОГО Ч. 3/II. ТЕЛ. 94-56.

ВІДБИТО В ДРУКАРНІ „БІБЛЬОС", ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА 7. ТЕЛ. 14-78